

Son Zamanlarda Gündeme Gelen İnanç Problemlerine Dair Din Eğitimi Açısından Bir Değerlendirme

An Assessment of the Faith Problems that Have Been Raised Recently in Terms of Religious Education

Yunus Emre Sayan

Dr., Öğretmen, Selçuklu Mahmut Sami Ramazanoğlu AİHL
PhD., Teacher, Selçuklu Mahmut Sami Ramazanoğlu AİHL
Konya, Türkiye
ysayan@gmail.com
orcid.org/0000-0002-1653-335X

Mehmet Emin Günel

Doç. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi,
Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi, Kelam Anabilim Dalı
Assoc. Professor, Necmettin Erbakan University,
Ahmet Keleşoğlu Faculty of Theology, Department of Kalâm
Konya, Türkiye
mgunel@erbakan.edu.tr
orcid.org/0000-0002-5662-8492

Article Information/Makale Bilgisi

Article Types / Makale Türü: Research Article/Araştırma Makalesi

Received/Geliş Tarihi: 01 July/TemmuzOcak 2022

Accepted/Kabul Tarihi: 09 December/Aralık 2022

Published/Yayın Tarihi: 15 December/Aralık 2022

Pub Date Season/Yayın Sezonu: December/Aralık

Volume/Cilt: 26 **Issue/Sayı:** 3 **Pages/Sayfa:** 1071-1089

Cite as/Atıf: Sayan, Yunus Emre – Günel, Mehmet Emin. “Son Zamanlarda Gündeme Gelen İnanç Problemlerine Dair Din Eğitimi Açısından Bir Değerlendirme”. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 26/3 (Aralık 2022), 1071-1089. <https://doi.org/10.18505/cuid.1151780>

Sayan, Yunus Emre – Günel, Mehmet Emin. “An Assessment of the Faith Problems that Have Been Raised Recently in Terms of Religious Education”. *Cumhuriyet Theology Journal* 26/3 (Aralık 2022), 1071-1089. <https://doi.org/10.18505/cuid.1151780>

*. Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir./The authors have no conflict of interest to declare.

*. Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır./The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research

Plagiarism/İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. / Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Published by/Yayıncı: Sivas Cumhuriyet University, Faculty of Theology/Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi.

Ethical Statement/Etik Beyan: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited/Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Yunus Emre Saylan – Mehmet Emin Günel).

Telif Hakkı&Lisans/Copyright&License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır./ Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

An Assessment of the Faith Problems that Have Been Raised Recently in Terms of Religious Education

Abstract: Acceptance or rejection of the existence of Allah is a phenomenon that completely affects a person's view of life. Societies would like their faith to be maintained by the next generation for the continuation of their peace and order. It is difficult for a parent who believes in Allah to communicate and have a healthy dialogue with his/her children who have become atheists. Considering the results of recent field research, it has been stated that the sense of religion has weakened, especially the tendency to doubt the existence of a single and life-interfering God has increased due to the spread of secularism, reaching and /or being exposed to different views and thoughts through enriched communication tools. At this point, the deviations of belief in the existence of Allah, such as atheism and deism, which are claimed to be increasing, worry the members of a society that is committed to their religious and cultural values. The problems of belief in Allah are seen either in the form of atheism, which completely denies his existence, or deism, which does not foresee his intervention in life with the acceptance of his existence, or agnosticism, which defends his obscurity due to the confusion experienced in this regard or the nature of the subject. As a member of a religious society, the emergence of many individual and social consequences of a young person's rejection of God, the source of belief, is inevitable. For example, the cultural connection arising from religion will be decoupled between him, his family, and society. Moral behaviors and values that shape the structure of society and are mostly derived from religion may lose their value with the denial of God. A person who falls into this situation might sink into many social and psychological depressions such as loneliness, lack of belonging, and meaninglessness because he breaks his connection with both society and his nature. In particular, the unity of meaning that emerges with the existence of God will leave its place to an indescribable void with its denial. The denial brought about by this emptiness and the thought that there is no life after death, and therefore no reckoning, may make a selfish, individualistic lifestyle reasonable, in which one only thinks about his own desires. In particular, the denial of God by an individual in societies whose lives are largely based on religious values will reveal these consequences more and more severely. Because every value that makes his life meaningful up to a certain time is depreciated. While identifying and responding to the claims of denial ideologies that pave the way for the increase of suspicions towards the Islamic belief principles or the rejection of them is in the field of Kalam, the determination of the problems stemming from the correct method and methodology to be followed during the process and the solution proposals for them are in the field of Religious Education. From this point of view, the problems of denial require consideration of the approaches of two important areas: the determination of the principles of the true faith and the wise method to be followed at the stages of transferring these principles. In Islam, the principles of faith are accepted as religious rules that have not changed in all of the prophets who have lived in different cultures and environments throughout the ages. When we look at the first verses of the Qur'an, it will be seen that the principles of faith are the issues that should be raised first in the process of conveying the message of religion. The fact that these principles are transferred to the addressee by observing certain methods may be considered an indication that the method followed in the transmission of religious principles within the scope of religious education is at least as valuable as the principles. When the principles of faith sent by Allah, who created the ingrain, come together with this disposition, the contentment/tranquility of the heart, which is one of the goals of religion, will be achieved. The transmission of these principles of faith which came from Allah to the interlocutors is carried out as a result of humane behavior, such as the communiqué of the Prophet and/or other invitees. This study aims to identify the problems of belief in the existence of Allah, which are on the agenda in today's Türkiye, and to examine the approach of educators to them within a theoretical framework. The research in the literature was scanned and the current situation was photographed through the documentation method, and solution suggestions to the identified questions and problems were tried to put forward. Although there are many reasons for the belief problems that have emerged recently, the role of family, educators, and learning environments stand out more decisively among them. It is aimed to draw attention, especially to the aspects of the problem arising from the family, educational environments, and the methods and styles of educators within this study. The necessity of complying with the prophetic teaching methods followed by the prophets in conveying the principles of Islamic belief has been discussed in this context in terms of determining the main principles of the prophetic method and ignoring them

in matters of faith. It has been tried to develop suggestions for the solution to these problems by making determinations of each problem area.

Keywords: Religious Education, Kalâm, Atheism, Deism, Family, Teacher.

Son Zamanlarda Gündeme Gelen İnanç Problemlerine Dair Din Eğitimi Açısından Bir Değerlendirme

Öz: Allah'ın varlığını kabul veya red insanın hayata bakışını tümünden etkileyen bir olgudur. Toplumlar huzur ve düzenlerinin devamı için sahip oldukları inancın kendilerinden sonraki nesil tarafından da sürdürülmesini istemektedirler. Allah'a iman eden bir ebeveynin ateist olmuş çocuklarıyla iletişimi ve sağlıklı diyalogu güçtür. Son dönemde yapılan alan araştırmalarının ulaştığı sonuçlar dikkate alındığında, sekülerizmin yaygınlaşması, zenginleşen iletişim araçları yoluyla farklı görüş ve düşüncelere ulaşma ve/veya maruz kalma gibi gerekçelerle, din duygusunun zayıfladığı özellikle de tek ve hayata müdahale eden bir tanrının varlığına kuşkuyla bakma eğilimlerinin çoğaldığı ifade edilmektedir. Bu noktada artışa geçtiği iddia edilen ateizm, deizm gibi Tanrı'nın varlığına yönelik inanç sapmaları dini ve kültürel değerlerine bağlı bir toplumun fertlerini kaygılandırmaktadır. Allah'a yönelik inanç problemleri ya onun varlığını tümünden reddeden ateizm veya varlığını kabulle birlikte hayata müdahalesini öngörmeyen deizm ya da bu konuda yaşanan kafa karışıklığı veya konunun mahiyetinden dolayı bilinmezliğini savunan agnostisizm şeklinde görülmektedir. İnançlı bir toplumun ferdi olan gencin, inancın kaynağı olan tanrıyı reddetmesinin bireysel ve toplumsal birçok sonuçlarının ortaya çıkması kaçınılmazdır. Örneğin kendisiyle ailesi ve toplumu arasında dinden kaynaklanan kültür bağı kopmuş olacaktır. Toplumun yapısını şekillendiren ve çoğunlukla din kaynaklı olan ahlaki davranışlar ve değerler, tanrının inkârıyla birlikte değerini kaybedebilecektir. Bu duruma düşen kişi hem toplumla hem de fitratıyla olan bağı koparmasından dolayı yalnızlık, aidyetsizlik, anlamsızlık gibi sosyal ve psikolojik birçok buhranla karşı karşıya kalabilecektir. Özellikle tanrının varlığıyla ortaya çıkan anlam bütünlüğü onun inkârıyla yerini tarifsiz bir boşluğa bırakacaktır. Bu boşluğun getirdiği; tanrının inkârı, ölümden sonra hayat ve dolayısıyla hesabın olmadığı düşüncesi, kişinin sadece kendi arzularını düşündüğü bencil, bireyci bir yaşam tarzını kişiye makul gösterebilecektir. Özellikle yaşamları büyük oranda dini değerlere dayalı olan toplumlardaki bir ferdin tanrıyı inkârı, bu sonuçları daha fazla ve daha ağır ortaya çıkartacaktır. Çünkü onun hayatını da belirli bir zamana kadar anlamlı kılan her değer kıymetten düşmüş olmaktadır. İslam inanç ilkelerine yönelik kuşkuların artmasına veya bu ilkelerin reddedilmesine zemin hazırlayan inkâr ideolojilerinin iddialarını tespit ederek cevap vermek, Kelamın ilgi sahasında yer alırken; süreç esnasında takip edilecek doğru yöntem ve metodoloji kaynaklı sorunların tespiti ve bunlara yönelik çözüm önerileri ise Din Eğitiminin ilgi alanında bulunmaktadır. Bu açıdan inkâr problemleri; sahih inanç ilkelerin tespiti ve bu ilkelerin aktarılması aşamalarında takip edilecek hikmetli yöntem olmak üzere iki önemli alanın yaklaşımlarının dikkate alınmasını gerektirmektedir. İslam'da inanç ilkeleri, çağlar boyunca farklı kültür ve ortamlarda yaşayan peygamberlerin tamamında değişime uğramamış olan dini asıllar olarak kabul edilmektedir. Kur'an'ın indirilen ilk ayetlerine bakıldığında dinin tebliğ sürecinde ilk gündeme gelmesi gereken meselelerin inanç ilkeleri olduğu görülecektir. Bu ilkelerin belli yöntemler gözetilerek muhataba aktarıldığı gerçeği, Din eğitiminin kapsamında yer alan dini ilkelerin aktarımında takip edilen yöntemin de en az ilkeler kadar değer taşıdığı bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Fitratı yaratan Allah tarafından gönderilen inanç ilkeleri, bu fitratla bir araya geldiğinde dinin hedeflerinden olan itmi'nân/kalp sükûneti elde edilmiş olacaktır. Allah'tan gelmiş olan bu inanç ilkelerinin muhataplara ulaştırılması ise Peygamber ve/veya diğer davetçilerin tebliği gibi insani bir davranış neticesinde gerçekleştirilmektedir. Bu çalışma, günümüz Türkiye'sinde gündeme gelen Allah'ın varlığına yönelik inanç problemlerini tespit ederek eğitimcilerin bu problemlere yaklaşımını teorik çerçevede ele almayı amaçlamaktadır. Dokümantasyon yöntemiyle alanyazındaki araştırmalar taranarak mevcut durumun fotoğrafı çekilmiş, tespit edilen soru ve sorunlara çözüm önerileri ortaya konmaya çalışılmıştır. Son zamanlarda ortaya çıkan inanç problemlerinin birçok sebebi olsa da bunlar arasında ailenin, eğitimcilerin ve öğrenme ortamlarının rolü daha çok öne çıkmaktadır. Bu çalışmada özellikle problemin aile, eğitim ortamları ve eğitimcilerin yöntem ve üsluplarından kaynaklanan yönlerine dikkat çekilmesi amaçlanmıştır. İslam inanç esaslarının aktarılmasında peygamberlerin takip ettiği nebevi öğretim metotlarına uymanın gerekliliği; bu bağlamda nebevi metodun ana ilkelerinin tespiti ve bunların inanç konularında göz ardı edilmesi açılarından ele

alınmıştır. Her bir sorun alanına ait tespitler yapılarak bu sorunların çözümüne yönelik öneriler geliştirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Din Eğitimi, Kelam, Ateizm, Deizm, Aile, Öğretmen.

Giriş

Tarih boyunca tartışılan insan davranışlarının kaynağı probleminde ön plana çıkan vicdan, din, kalp gibi cevaplar, davranışın temelinde sahih olsun veya olmasın inanç ilkelerinin yattığı tezini güçlendirmektedir. İster seküler ister dindar toplumlara ait olsun, bireylerin sergilemiş oldukları günlük birçok davranışların, benimsemiş oldukları ilkelerden/inanç esaslarından kaynaklandığı bilinmektedir.¹ Örneğin, başkasının malına zarar verme fiilinden kaçınan bireyler seküler bir zihin yapısına sahipse zarar vermeme konusunda dünyevî ceza kaynaklı veya başka bir sebeple sahip olduğu ilkeden hareket etmektedir. Aynı konuda dindar kimse ise yaptığı yanlışın uhrevî cezası olduğunu bildiren inanç esasının etkisi altındadır.

Din eğitiminin kapsamında yer alan dini ilkelerin aktarımında takip edilen yöntem en az ilkeler kadar değer taşımaktadır. Fıtratı yaratan Allah tarafından gönderilen inanç ilkeleri, bu fıtratla bir araya geldiğinde dinin hedeflerinden olan itmi'nân/kalp sükûneti elde edilmiş olacaktır.² Allah'tan gelmiş olan bu inanç ilkelerinin muhataplara ulaştırılması ise peygamber ve/veya diğer davetçilerin tebliği gibi insani bir davranış neticesinde gerçekleştirilmektedir. Bu süreçte takip edilen yöntem inanç ilkeleri kadar değerlidir. Peygamberin insani duygu ve refleksin etkisiyle tebliğ esnasında yaptığı bazı yanlış tercihler ilahi vahyin müdahalesiyle değiştirilmekteydi. Örneğin iman etmek için ısrarlı bir şekilde olağanüstü olaylar gösterilmesini talep eden muhatapların bu isteklerinin yerine getirilmesiyle iman edeceklerini zanneden Hz. Peygamberi, Kur'ân uyarmaktadır.³

İslam dini, inanç ilkeleri üzerine kurulmuştur. Dini literatürde inanç ilkelerine, ağacın kökü anlamına gelen "el-asl" kavramı kullanılmaktadır. İbadet ve uygulamalar gibi dinin diğer emirleri, bu asla dayanan furûât/dallar mesabesinde kabul edilmektedir. Bu sebeple hakikate davet için gönderilen peygamberler, aslı oluşturan inanç ilkeleri, muhatapların kalplerine yerleşinceye kadar furûât denilen diğer meselelere öncelikle değinmemektedirler. Çünkü İslam eğitim sisteminde davranışları yönlendiren merkez kalptir. Dönmek fiilinden türetilmiş olan kalbin rotasının tayinini İslam inanç esasları icra eder. Kalbin düzgünlüğü ve/veya bozukluğu davranışlarla kendisini gösterir. Bu açılardan insanı yönlendiren inanç ilkelerinin sahih bir şekilde kabulü oldukça önemli görünmektedir.

13 yıl boyunca, Mekke'de inen sureler hemen hemen hiçbir fer'î meseleye değinmeksizin üç temel inanç ilkesini yerleştirmeyi amaç edinmiştir. En temel problemlerden fâizin ve zinânın yasaklanması, hırsızlığın cezalandırılması gibi konular inanç ilkelerinin yerleşmesi için uzun bir sürenin sonrasına tehir edilmiştir. Topluma yönelik analizleriyle bilinen Hz. Aişe'nin dikkat çektiği gibi inanç ilkelerinin kalbe yerleşme sürecinden önce insanların müptelası oldukları alışkanlıklarını terk etmeleri istenmiş olsaydı, İslam'ı kabul etmiş birçok kişi baştan buna yanaşmayacak ve dine karşı mesafeli olacaktı. Tarih boyunca İslam peygamberlerinin aynı inanç ilkelerine davet ettiği gerçeği ve indirilen son kitapta aynı ilkelere yer verilmiş olması bu ilkelerin göz önünde bulundurulmasının ayrı bir gerekçesidir.

İnançlı bir toplumun ferdi olan gencin, inancın kaynağı olan Tanrı'yı reddetmesinin, bireysel ve toplumsal birçok sonuçları ortaya çıkartması kaçınılmazdır. Her şeyden önce kendisiyle ailesi ve toplumu arasında birçok açıdan dinden kaynaklanan kültür bağı kopmuş olacaktır. Toplumun yapısını şekillendiren ve çoğunlukla din kaynaklı olan ahlaki davranışlar ve değerler Tanrı'nın inkârıyla birlikte değerini kaybedebilecektir. Bu duruma düşen kişi hem toplumla hem de fıtratıyla olan bağı koparmasından dolayı yalnızlık, aidyetsizlik, anlamsızlık gibi sosyal ve psikolojik birçok buhranla karşı karşıya kalabilecektir. Özellikle Tanrı'nın varlığıyla ortaya çıkan anlam bütünlüğü onun inkârıyla yerini tarifsiz bir boşluğa bırakacaktır. Bu boşluğun getirdiği, Tanrı'nın inkârı, ölümden sonra hayat ve dolayısıyla hesabın olmadığı düşüncesi, kişinin sadece kendi arzularını düşündüğü bencil, bireyci bir yaşam tarzını kişiye makul gösterebilecektir. Özellikle yaşamları büyük oranda dini değerlere dayalı

¹ İsmail Sağlam, "Çocuklarda Davranışların Şekillenmesinde Etkili Olan Faktörlere Teorik Bir Yaklaşım", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/2 (2001), 209-223; Harun Çağlayan, "Ahlâki Davranış Açısından İnanç ve Görev Ahlakı", *e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi* 8/1 (15) (2016), 93-107.

² er-Ra'd 13/28. Âyetin ilgili kısmının meâli şöyledir: "... Bilesiniz ki kalpler ancak Allah'ı zikrederek huzura kavuşur."

³ el-En'âm 6/35.

olan toplumlardaki bir ferdin Tanrı'yı inkârı, bu sonuçları daha fazla ve daha ağır hissettirebilecektir. Çünkü onun hayatını da belirli bir zamana kadar anlamlı kılan her değer kıymetten düşmüştür.

2014'te bir çalıştayda⁴ liseli gençler arasında inanç sapmaları olduğu Türkiye gündemine gelmiş, Diyanet Aylık Dergi, Ağustos 2017 sayısında "Deizm, Ateizm, Nihilizm Kısacasında İnsanlık" başlığıyla bir dosya olarak konuyu ele almış ve alanyazında da son yıllarda özellikle gençler arasında bu sapmaların yaygınlaştığı belirtilmektedir.⁵ İnanç sapmalarının, kişinin inancını temellendirecek şekilde bir arayışının sonucu ulaştığı bilinçli bir tercihinin mi yoksa tepkiselliğin, popülaritenin şehvetiyle farklılık psikolojisi içerisinde kendini tanımladığı bir ayrıcalık ve değer kazanma yahut da dinin gereklerini yerine getirmekten kaçış ve dünyevileşmenin rehabetine matuf bir iradenin sonucu mu olduğu bilinmemektedir. Bu durumun tam olarak tespitine yönelik akademik bir çalışma bulunmamasıyla beraber⁶ kamuoyu araştırmalarında kişilerin farklı dünya görüşlerine müntesip olduklarına dair beyanlar bulunmaktadır.⁷ Bu beyanlar dikkate alındığında, sekülerizmin yaygınlaşması, iletişim araçlarının farklı görüş ve düşüncelere daha rahat ulaştıracak ve/veya maruz bırakacak düzeyde zenginleşmesi gibi gerekçelerle dini duygunun zayıfladığı özellikle de tek ve hayata müdahale eden bir Tanrı'nın varlığına kuşkuyla bakma eğilimlerinin çoğaldığı ifade edilmektedir.

Alanyazında yapılan çalışmalarda, Dorman, gençler arasında deizmin revaç bulmasında anlaşılın ve yaşanmaya çalışılan din anlayışlarının ve din adına söylenenlerin mevcut akla ters gelmesini, özel tv'lerdeki metotsuz ve yanlış bilgi aktarımının etkisini ve sistemsiz baskıları öne sürerken;⁸ Ulutaş'ın, güçlü propagandayla sunulan çağdaş Batı kaynaklı fikir akımlarının daha cazibeli oluşu, felsefenin İslam kültürüne girişiyle gelen deistik teoloji anlayışı ve uzun süreli sadece dini ilimler ele alınarak verilen tek dünyalı eğitim sistemi vb. gerekçelerin tespiti üzerinde durduğu görülmektedir.⁹ Özarslan ise sapmalarda, özgürlük düşüncesine, din-bilim ilişkisinin sağlam zemine oturtulamamasına, yenilenmemiş din diline, din ve değerlerinin istismarına, dini metinlerdeki sorunlara işaret etmektedir.¹⁰ Bu çalışmada ise özellikle nebevi metodun ana ilkelerinin tespiti ve bunların inanç konularında göz ardı edilmesi açılarından konu ele alınarak; problemlerden çözüme değil, doğru örneklikten problemlere doğru bir yol takip edilecektir. Buradan hareketle Hz. Peygamber'in dine davet sürecinde dikkat ettiği Kur'an'ın uyarılarıyla şekillendirilen metod ve yönteminin ana ilkelerinden bazılarının,¹¹ günümüzde peygamberin misyonunu temsil eden öğreticilerde olmayışının tespiti ve bu durumun yol açtığı muhtemel sorunlar ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Nitel araştırma desenine göre tasarlanan çalışmada, "doküman analizi" yöntemi kullanılmıştır. Doküman analizi tekniğinden yararlanılarak yapılan araştırmalarda daha önce ortaya konan basılı veya dijital belgeler

⁴ İKDAM Eğitim Derneği, 2018 "Gençlik ve İnanç Çalıştayı Sonuç Bildirisi" (Erişim 06 Temmuz 2022).

⁵ Emre Dorman, "Modern Çağda Deizmin Popülerleşmesi ve Sebepleri", *Diyanet Aylık Dergi* 320 (2017), 14-18; Selim Özarslan, "Ülkemizde Ateizme Yönelme Sebepleri", *Diyanet İlmî Dergi* 55 (2019), 1020.

⁶ Hasan Peker, "Tanrı ve Din Tasavvuru Bağlamıyla Deizm ve Yayılımı Üzerine", *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/8 (2018), 26; Abdullah İnce, "Gençliğin 'İnanç Problemlerinin' Gerçekliği: Eleştirel Bir Okuma", *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/2 (2021), 908-934.

⁷ Bu konuda zaman zaman kurum ve kuruluşlar tarafından araştırmalar kamuoyu ile paylaşılmaktadır. Bkz. Sabancı Üniversitesi ISSP Türkiye Araştırması 2008-2009, "Türkiye'de Dindarlık: Uluslar arası Bir Karşılaştırma" https://research.sabanciuniv.edu/id/eprint/14014/1/Rapor_Dindarlik%20C4%B1k.pdf; DİB, 2014 "Türkiye'de Dini Hayat Araştırması" <https://www.aa.com.tr/tr/yasam/turkiyede-dini-hayat-arastirmasi/141424>; Optimar, 2016 "Din-inanç anketi" <https://t24.com.tr/haber/optimar-dan-din-inanc-anketi-yuzde-89-allah-in-varligina-ve-biriligine-inaniyor,821459>; İKDAM Eğitim Derneği, 2018 "Gençlik ve İnanç Çalıştayı"; KONDA, 2010-2018 "Toplumsal Değişim Raporu", <https://tr.sputniknews.com/20190103/kondanin-toplumsal-degisim-raporu-yayinlandi-1036915063.html>; PEW Araştırma Merkezi, "Spring 2019 Global Attitudes Survey", https://www.pewresearch.org/global/wp-content/uploads/sites/2/2020/07/PG_2020.07.20_Global-Religion_TOPLINE.pdf; MAK Danışmanlık, 2019 "Türkiye'de Toplumun Dine ve Dini Değerlere Bakışı" <https://www.makdanismanlik.org/wp-content/uploads/2019/03/MAK-DANI%20C5%9EMANLIK-T%20C3%9CRK%20C4%BOYEDE-TOPLUMUN-D%20C4%BONE-VE-D%20C4%BON%20C4%B0-DE%20C4%9EERLERE-BAKI%20C5%9EI-ARA%20C5%9ETIRMASI.pdf>; KONDA, "TR100_2022: Türkiye 100 Kişi Olsaydı" <https://interaktif.konda.com.tr/turkiye-100-kisi-olsaydi#navislide>.

⁸ Dorman, "Modern Çağda Deizmin Popülerleşmesi ve Sebepleri", 15.

⁹ Yasin Ulutaş, "Deizme Götüren Sebepler", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 23/2 (30 Haziran 2021), 501-513.

¹⁰ Özarslan, "Ülkemizde Ateizme Yönelme Sebepleri", 1020-1203.

¹¹ Muhammed Nebî el-Ömerî, "Hz. Peygamber'in Sahâbeye İnanç Esaslarını Öğretmede İzlediği Metod", çev. Kılıç Aslan Mavil, *Kelam Araştırmaları Dergisi* 15/2 (31 Temmuz 2017), 452-492.

sistematiik olarak incelenerek çalışma konusuyla ilgili veriler toplanır ve yorumlanır.¹² Bu çalışmada da konunun multidisipliner yönü de göz önünde bulundurularak araştırma problemi doğrultusunda literatür taraması yapılmış; kitaplar, tezler, bilimsel makaleler ve sempozyum bildirileri araştırmanın amacına yönelik taranarak nitel veriler toplanmış ve içerik olarak analiz edilmiştir.

Bu çalışmanın amacı, son zamanlarda çeşitli sosyal ve psikolojik sebeplerle bireylerde ortaya çıkan ve artış gösterdiği ifade edilen inanç problemleri ve buna yol açan muhtemel çevresel faktörlerin en önemlilerini tespit ederek bunların çözümüne yönelik bazı öneriler ortaya koymaktır. Araştırmamızın problem sorusu, “Yapılan çeşitli araştırmalarda ortaya konulduğu üzere bireylerin kendileri ile dinler arasında mesafe koymalarının, maneviyattan uzaklaşmalarının muhtemel sebepleri nelerdir?” olup, bu soru çerçevesinde bireylerin aile, okul ve sosyal mecralarda maruz kaldıkları muhtemel olumsuzluklar ele alınacaktır.

1. Son Dönemde Öne Çıkan İnanç Problemlerinden Bazıları

Allah’a yönelik son zamanlarda ortaya çıkan inanç problemleri ya onun varlığını tümünden reddeden *ateizm* veya varlığını kabulde birlikte hayata müdahalesini öngörmeyen *deizm* ya da bu konuda yaşanan kafa karışıklığı veya konunun mahiyetinden dolayı bilinmezliğini savunan *agnostisizm* şeklinde görülmektedir. Dini ve kültürel değerlerine bağlı bir toplum için inanç sapmaları kabul edilen bu düşünceler hakkında detaya girilmeden, makale sınırlarını aşmayacak şekilde bir bilgilendirme yapılarak, bu problemlerin artmasına yol açan muhtemel bazı gerekçelere dikkat çekilecektir.

1.1. Ateizm

Etimolojik olarak ateizm’in kökleri eski Yunancaya dayanmaktadır. Kelimeye kaynaklık eden kök, Yunanca tanrı anlamına gelen “theos” kelimesi olup, “theism”, tanrı inancına sahip olma durumunu ifade eder.¹³ Olmayan veya değil anlamında olumsuzluk belirten, “a” ön ekiyle, teizm (tanrı yahut tanrılara inanma) kelimesinin birleşmesi (a-teizm),¹⁴ tanrı inancına sahip olmama durumunu ifade eden “atheism”in kavramlaştırılmasına köken olmaktadır.¹⁵ Ateizm, din ile ilgili bir kavram değil; tanrı ile ilgili bir kavram olup Tanrı’ya veya tanrılara inanmamaktır. Ateizm (atheism), teorik olarak Tanrı’nın varlığını inkâr eden,¹⁶ tanrı inancına karşı tepkisel bir düşünceye sahip olan dünya görüşünün adıdır.¹⁷ Bu dünya görüşüne sahip olanlara *ateist* denmektedir. Tüm tanrı anlayışlarını (panteizm, deizm vd.) reddeden, tanrıların tamamını hayal ürünü gören ateizm, Türkçede tanrıtanımazlık¹⁸ şeklinde kullanılmaktadır.¹⁹

Farklı türleri olması hasebiyle ateizmin net tanımı yapılamamaktadır. Diğer yandan ideolojik hale getirilerek materyalist ve sosyalist politikada kullanılmasından dolayı ateizmin tanımını yapmak daha da zorlaşmıştır.²⁰ Evrenle bağlantılı konularda natüralist ve materyalist olanlar, tanrı ve din inkârları sebebiyle de ateist olarak anılmaktadır.²¹ Ateizm düşüncesi Türkiye’de özellikle Tanzimat’la başlamış ve aydın olmanın ayırıcı niteliği olarak özellikle aydınlar arasında revaç bulmuştur.²² Ateizm, tarihi seyirde alan genişleterek yeni disiplinleri de kullanarak birçok alanda kendi haklılığını doğrulamak üzere temellendirmelerde bulunmaya fırsat bulmuştur.²³

¹² Bilgen Kıral, “Nitel bir veri analizi yöntemi olarak doküman analizi”, *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 8/15 (2020), 173-177.

¹³ John H. Hick, *Philosophy of Religion* (New Jersey: Prentice Hall, 1990), 5.

¹⁴ Hamza Andreas Tzortzis, *Hakikatin İzinde*, çev. Bilal Tonyalı (İstanbul: Ekin Yayınları, 2019), 33.

¹⁵ Hick, *Philosophy of Religion*, 5.

¹⁶ Kenan Gürsoy, “İlhâd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/96.

¹⁷ Aydın Topaloğlu, *Ateizm Çıkmazı* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2019), 11.

¹⁸ Cafer Sadık Yaran, *Din Felsefesine Giriş* (İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, 2017), 122.

¹⁹ Gürsoy, “İlhâd”, 22/96.

²⁰ Topaloğlu, *Ateizm Çıkmazı*, 12-13.

²¹ Yaran, *Din Felsefesine Giriş*, 123.

²² Özarslan, “Ülkemizde Ateizme Yönelme Sebepleri”, 1013.

²³ Ferhat Akdemir, “Ateizmin Tarihi Üzerine Kısa Bir Deneme”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/18-19 (2005), 361-362.

Ateizm beşli tasnifte incelenebilmektedir. Bunlar mutlak ateizm, teorik ateizm, pratik ateizm, ilgisizlerin ateizmi ve ideolojik ateizmdir. Mutlak ateizm, insanın doğuştan Tanrı kavramına sahip olmadığını iddia eden akımdır. Kur’ân’da defalarca tekrarlanan, batmak üzere olan gemidekilerin her şeyden soyutlanarak bir olan Allah’a dua etmeye yöneldiklerini haber veren ayetlerde olduğu gibi sıkıntılı zamanlarda insanların Tanrı’ya sığınma durumları,²⁴ Kur’ân’ın mutlak ateizmi makul görmediğine ve mutlak ateizmin imkânsızlığına dair sunulan delillerdendir.²⁵ Kur’ân’da tekrarlanan bu olaylara binaen insanın doğuştan tanrı kavramına sahip olmaması pratikte zor görünmektedir. Doğuştan insanın bir tanrı inancına sahip olup olmadığının objektif bir tespitinin zorluğu da ayrı bir sorundur.²⁶

Ateizm denilince akla gelen, tanrı inancına ağır eleştirilerde bulunan, Tanrı’nın varlığını reddetmek şeklinde tanımlanan yaklaşıma teorik ateizm denilmektedir. Bu ateizm türünde tanrının varlığının inkâr edilmesine ek olarak; vahiy, peygamberlik, ahiret hayatı gibi inanç öğeleri de reddedilmektedir. Ateistler yaratıcının varlığı hakkındaki delilleri eleştirmeye çalışmaktadırlar. Ancak ateistler genellikle savunma durumunda kalmış ve kendilerine özgü güçlü tezler ileri sürememişlerdir.²⁷ Tanrı yokmuş gibi yaşamayı merkeze alan ateizm türü ise pratik ateizm olarak anılmaktadır.²⁸ Tanrı yokmuş gibi yaşamaktan kastedilirse, yaratıcının yok sayıldığı bir değerler sistemine göre yaşamaktır.²⁹ Pratik ateizm uygulamada dini, yaşantıya yansıtma şeklinde bir tür tepkisellik üzerine kuruludur.

İnsanların yaratıcının varlığı hakkında düşünmeye ilgisiz davranması gibi bir tutum içine girdikleri ateizm ise ilgisizlerin ateizmi olmaktadır.³⁰ Gerçekliği maddede arayan, maddenin çeşitli formlarının birleşmesiyle yaşamın ve bilincin meydana geldiğini savunan görüşe materyalizm denilmektedir.³¹ Felsefi bir tutum olan ateizm, ideolojik olarak kullanılarak politik bir ürün olabilmektedir. Bu tip ateizm ise ideolojik (materyalist) ateizm olarak anılmaktadır. Bilimsel ateizm adıyla da sunulan ideolojik ateizm sosyalist yönetimlerde komünist partilerin propaganda aracı olarak da kullanılmıştır.³² Son dönemde ateistler, teist olmayan, Tanrı’nın varlığını kabul etmeyen anlamında *none-teist* ifadesini kullanmaktadırlar.

1.2. Deizm

Latince “Tanrı” anlamına gelen deus kelimesinden türetilmiş olup³³ Yunancada “Tanrı” anlamında theos’tan gelen teizm terimiyle sözlük olarak aynı anlama sahiptir.³⁴ Fakat sözlük anlamlarının ötesinde içerikleri birbirine muhalif çok ciddi unsurlar taşır.³⁵ Deizm, evrenin başlatıcısı olarak bir tanrıyı kabul etmekle beraber evrene her zaman müdahale eden bir tanrı yaklaşımını kabul etmeyen bir anlayıştır.³⁶ Deist yaklaşımda dünya, kendi yasalarıyla işlemek üzere bırakılmıştır. İlahi herhangi bir bilgi akışını reddeden bu anlayışta, bütün bilgi alanlarına dolaysız biçimde akıl, mantık ve gözlem yoluyla ulaşılabilir. Bu anlayışı benimseyen kimselere *deist* denir. Deizm, evrene müdahil yaratıcı inancı olan teizmden, Tanrı’yı doğayla bütünleştiren panteizmden ve Tanrı’nın varlığını inkârı yönelen ateizmden ayrı bir konumda bulunmaktadır.³⁷

Yeniçağ’a giriş sürecinde Batı medeniyetine has tarihî şartların ve Hıristiyanlıkta yaşanan teolojik buhranın bir ürünü olan³⁸ deizmin tarihçesi İngiliz deizminin öncesi, sonrası ve modern/günümüz deizmi şeklinde üç kategori üzerinden incelenebilmektedir. İngiliz deizmi öncesinde deizm ismiyle olmasa da peygamberlik

²⁴ Topaloğlu, *Ateizm Çıkmazı*, 25-31.

²⁵ Yûnus 10/22-23.

²⁶ Temel Yeşilyurt, *Çağdaş İnanç Problemleri* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020), 29.

²⁷ Topaloğlu, *Ateizm Çıkmazı*, 25-27.

²⁸ David Berman, *A History of Atheism in Britain* (London: Routledge, 2013), 2.

²⁹ Jules Girardi, “Çağdaş Ateizmin Problemi”, çev. Murtaza Korlaelçi, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 41/1 (2000), 394.

³⁰ Topaloğlu, *Ateizm Çıkmazı*, 28-29.

³¹ Ahmet Cevizci, *Felsefeye Giriş* (Bursa: Sentez Yayıncılık, 2007), 28-29.

³² Topaloğlu, *Ateizm Çıkmazı*, 30.

³³ Mossner Ernes Campbell, “Deism”, *The Encyclopedia of Philosophy* (London: Collier-Macmillan Ltd., 1967), 326.

³⁴ Hüsammettin Erdem, “Deizm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/109.

³⁵ Peker, “Tanrı ve Din Tasavvuru Bağlamıyla Deizm ve Yayılımı Üzerine”, 20.

³⁶ Bedia Akarsu, *Felsefe Terimleri Sözlüğü* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1975), 157.

³⁷ İvan Frolov, *Felsefe Sözlüğü*, çev. Aziz Çalışır (İstanbul: Cem Yayınevi, 1991), 100.

³⁸ Erdem, “Deizm”, 9/110.

müessesesini inkâr eden yaklaşımlar bulunmaktaydı. İngiliz deizmi sonrasında ise deizm farklı coğrafyalarda farklı şekillerde ortaya çıkmıştır. Modern dönem öncesinde Hıristiyan deizm ve rasyonel deizm şeklinde ikiye ayrılan deizm, günümüz dünyasında monodeizm, polydeizm, pandeizm, ruhsal deizm, Hıristiyan deizm, bilimsel deizm, hümanistik deizm gibi kategorilere ayrılmıştır.³⁹ Tarihsel süreç incelendiğinde deizmin İslam toplumunda Batı dünyasına nazaran kendine pek yer edinemediği görülmektedir.⁴⁰

Deizm, Avrupa'ya İngiltere üzerinden yayılmıştır. Bu durumun sonuçlarından biri de Fransız aydınlanmasıdır. Fransız deizmi de diğer deizm tiplerinde olduğu gibi kilisenin savunduğu dinin parçası olmamayı yeğlemiştir. Böylelikle müdahale etmeyen bir yaratıcı tasavvuruna yönelmişlerdir. Deizmin, İngiltere'de yeni bir dini, Fransa'da dinsizliği, Almanya'da ise rasyonalizmi inşa ettiği de söylenebilmektedir. Amerikan deizmi, toplumsal faydaya odaklı, doğal dine vurgu yapan ve kozmopolit bir tutum olarak görülmektedir. Amerikan deistler, Hıristiyanlığın getirdiği sorumluluklara insanların saadetlerini sağlamakta artık ihtiyaç olmadığını düşünmektedirler. Toplumun saadetinin aklın kullanımıyla sağlanabileceği görüşündedirler. Amerika'nın temelleri deizm merkezli atılmıştır. Deizm, Avrupa'da entelektüel çevrelere has bir olguyken, Amerika'da aristokrat elitler arasında yaygınlaşmıştır.⁴¹

Modern deizmin yaratıcı tasavvuru önceki asırlardaki klasik deizminden farklıdır. Klasik deistlerdeki kilise karşıtı tutumla birlikte, kendini Hıristiyanlığın parçası olarak da gören tutum ve tanrı tasavvuru bulunurken, modern deizmde Hıristiyanlıktaki vasıflardan soyutlanmış, dualara cevap vermeyen bir tanrı tasavvuru bulunmaktadır. Modern deizmde inanılan tanrı, doğanın tanrısıdır. Klasik deizmde deizm doğal bir din iken, modern deizmde ise deizmin din olduğu reddedilmektedir. Modern deistler de tek bir yapı halinde bulunmamaktadır. Dinlere düşmanca yaklaşım sergileyenler olduğu gibi bundan kaçınanlar da bulunmaktadır.⁴²

Deizm, Tanrı'nın varlığını kabul etmekle birlikte nübüvvet kurumunu kabul etmeyen felsefi düşüncedir. Yaratıcı-âlem ilişkisi konusundaki müdahil olmayan bir yaratıcı yaklaşımıyla da İslam'daki âleme müdahale eden yaratıcı inancıyla ters düşmektedir.⁴³ Deistler farklı fikirler öne sürseler de yaygın olarak savunulan görüşlerinde yaratıcı, evreni ve doğa kanunlarını kendi müdahalesine gerek duymayacak şekilde yaratmıştır. Tanrı-âlem ilişkisini saatçi-saat ilişkisi gibi kurgulayan bu anlayışta ilk sebep olan Tanrı, evrene müdahale etmemektedir.⁴⁴ Deizmin vahyi, risaleti, mucizeyi, dini inkâr eden bir tutum olduğu da görülmektedir.⁴⁵ Deizmin türlerine bakıldığında farklı inkâr ve kabul tutumları dikkat çekmektedir. Bu durum deizmin tanımını, incelenmesini ve eleştirisini yapmakta bir takım zorluklar oluşturmaktadır.

Kur'ân'ın ele aldığı en büyük inanç problemi şirk problemidir. Bu anlayışta kâinatın ve mahlûkatın yaratıcısı olan bir Tanrı'nın varlığı kabul edilmekle beraber O'nun yeryüzüne bir kitap ve bir peygamber göndererek insan hayatına müdahale edilmesi reddedilmektedir.⁴⁶ Şirk anlayışı bu açıdan çağdaş deizm anlayışıyla benzerlik göstermektedir. Şirk anlayışı, tanrısal özelliklerin canlı-cansız kimi varlıklara aktarılması açısından ise deizmden ayrılmaktadır. Bu sebeple Kur'ân'ın muhatap aldığı insanların büyük bir çoğunluğunda düzeltmeye çalıştığı şirk inancı günümüz deizm anlayışına oldukça benzemektedir. Bu anlamda deizmin reddettiği peygamber ve dinlerin gerekli olmayışı dolayısıyla Allah'ın hayata müdahale etmemesi anlayışı, müşriklerin şahsında Kur'ân'ın üzerinde en çok durduğu inanç problemlerindedir. Bu açıdan deizmin, Kur'ân'ın görüşlerini birçok delille reddedip tutarsızlığını ispatladığı bir inanç modeli olduğu söylenebilir.

1.3. Agnostisizm

İnsan aklının tanrı ve evren hakkındaki mutlak gerçeği bilemeyeceğini ileri süren felsefi bir akımdır. Eski Yunancada olumsuzluk öneki “an” ile aynı dilde, “bilen, bilgisi olan” anlamına gelen “gnostikos” sözcüklerinin

³⁹ Hasan Yaşar, “Deizmin Mahiyeti ve Tarihi”, *Modern Bir Akıl Sıpması: Deizm*, tsh. Enes İnce (İstanbul: Dirayet Kitaplığı, 2019), 12-20.

⁴⁰ Erol Çetin, *Deizm Eleştirisi ve Yapılması Gerekenler* (İstanbul: Hiperyayın, 2019), 41.

⁴¹ Adnan Bülent Baloğlu, *Son Hurafe Deizm* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2021), 221, 227, 233, 235, 237.

⁴² Baloğlu, *Son Hurafe Deizm*, 244-248.

⁴³ Erdem, “Deizm”, 9/110.

⁴⁴ Selçuk Kütük, *Deizm* (İstanbul: Bir Yayıncılık, 2019), 19.

⁴⁵ İbrahim Coşkun, “Günümüzde Deizm, Ateizm ve Nihilizmi Doğuran Sebepler”, *Modern Çağın İnanç Sorunları*, ed. Fatih Kurt (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2019), 52.

⁴⁶ Peker, “Tanrı ve Din Tasavvuru Bağlamıyla Deizm ve Yayılımı Üzerine”, 20.

birleşiminden, kabaca “bilgisi olmayan” anlamına gelir. Bu anlayışı benimseyen kişiye *agnostik* denir.⁴⁷ Bilinmezcilik anlamına gelen Agnostisizm, felsefe ve dinin kapsamında kalan varlıkların nihai doğaları veya doğmaların gerçekliği konusunda kesin bilgiye varmanın imkânsızlığını öngörerek bu konularda konuşmamayı savunmaktadır. Agnostisizm, Tanrı'nın varlığını kabul eden teistler ve onun varlığını kökten reddeden ateistlerin aksine, Tanrı'nın varlığı veya yokluğunun kesin olarak bilinmeyeceği düşüncesinden hareketle bu konuda tarafsız kalmayı tercih etmektedir. Bu düşünceyi benimseyenlere göre bilimsel yöntemlerle doğrulanmadığı müddetçe metafizik hakikatlerin bilinmezliği gerçeği ortadan kalkmayacaktır.

Tanrı'nın varlığı veya yokluğu konusunda tarafsızlığın, pratik hayatta sürdürülmesi oldukça güçtür. Bu sebeple bir agnostik ya Tanrı'nın varlığını kabul eden bir deist veya O'nun varlığını inkâr eden bir ateist gibi hayatını sürdürecektir. Tanrı veya metafizik olaylar hakkındaki bilinmezci bir düşünceyi savunan agnostisizm, teizmden daha çok ateizme yakın olmakta ve ateizmin yaygınlaşması sürecine katkı sağlamaktadır. Agnostisizm, Tanrı'nın varlığı meselesinde, ilk bakışta ateizme göre daha insafli bir tutuma sahip görünse de, teizmden ateizme geçişi yumuşatan ve inkârın yaratacağı travmaları hafifleterek ateizme geçişi kolaylaştırabilmektedir. Güncel anlamıyla tipik bir agnostik olmak, Tanrı'nın yokluğunu kanıtlamak için özel bir çaba içine girmeyen, ancak hayatını da Tanrı'nın varlığı kabulüne göre düzenlemeyen bir kişi olmak demektir.⁴⁸

2. İnanç Problemlerinin Oluşmasında Rolü Olduğu Düşünülen Sebepler

Bu bölümde, aileden, eğitim ortamlarından, Sivil Toplum Kuruluşlarından (STK) ve sosyal mecralardan kaynaklı sebeplere işaret edilecektir.

2.1. Aileden Kaynaklanan Sebepler

Kişinin karakter oluşumunun en uzun devam ettiği dönemi ailesi içinde geçer.⁴⁹ Gençlik ve yetişkinlik gibi yaşamın ilerleyen dönemlerinde ortaya çıkan çatışmaların, sorunların büyük bir kısmının çocukluk yıllarında geçirilen yaşantıların bir sonucu olduğu ifade edilmektedir.⁵⁰ Çocukların, ilk dini bilgilerini ailelerinden aldıkları gibi inanç eğitim ve öğretimlerinin temelleri de ilk olarak aileleriyle başlar. Hz. Peygamber'in terbiye örnekleri arasında çocuğun kulağına okunan ezan ve kamet ilk inanç telkinleri sayılır.⁵¹ Bu dönemde verilen dini bilgi ve yöntemi, çocuğun gerek çocukluk döneminde dinle kuracağı gerekse sonraki süreçlerde sürdüreceği dini hayatında büyük önem taşımaktadır.⁵²

Anne babalar bu noktada çocukları üzerinde otorite sağlamak ve bu otoriteyi güçlendirmek için çocukların fitri yapılarında bulunan tanrı inancından destek almakta ve dini terimleri de kullanabilmektedirler.⁵³ Ebeveynin haksız olduğunu düşünen bir çocuğun dini terimler kullanılarak susturulup bastırılması, çocuğun iç dünyasında kendisine yapılan haksızlığın sorumlusu olarak dini temsil ettiğini düşündüğü Tanrı'yı suçlama şeklinde ortaya çıkmaktadır. Bu durum şu iki sebepten kaynaklanabilir: İlki, haksız ebeveynlerin, yanlışlarını kendilerine gösterecek olan çocuklarını susturmak için, ne olursa olsun evlatların anne babaya cevap vermelerinin Allah'a isyân olarak görüldüğü bir dini ilkenin varlığını iddia ederek, bilinçli olarak dini istismar etmeleri şeklinde olabilir. Diğeri ise din açısından anne babanın evlatlarına istedikleri gibi davranabilme yetkilerinin olduğunu zannetme şeklinde ortaya çıkan, yanlış dini bilgilerin etkisiyle davranış sergilemelerinden kaynaklanabilir. Ayrıca dini söylem ile eylem tutarsızlığı da ailenin olumsuz etkileri arasında sayılabilir. Çocuğuna yalanın günah olduğunu öğreten ve yalan söylememesini öğütleyen bir babanın, evde olduğu halde çocuğundan herhangi bir sebeple eve

⁴⁷ İlhan Kutluer, “Lâedriyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/42.

⁴⁸ Kutluer, “Lâedriyye”, 27/43.

⁴⁹ Abdurrahman Dodurgalı, *Kur'an'ı Kerim'e Göre Çocuk Eğitimi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1984), 16.

⁵⁰ Mualla Öztürk, “Din Eğitimi ve Çocuk Ruh Sağlığı”. *Türkiye 1. Din Eğitimi Semineri (23-25 Nisan 1981)*. (Ankara: Gelişim Matbaası, 1981), 78; Alfred Adler, *İnsanı Tanıma Sanatı*, çev. Şelale Başar (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1997), 13-16.

⁵¹ Ramazan Altıntaş, “Aile ve Okulda İnanç Eğitimi”, *Mehir Dergisi* 3 (1999), 57.

⁵² Geniş bilgi için bkz. Şeref Göküş, “II. Meşrutiyet Dönemi İslamcı Çizgi'deki Süreli Yayınlarda Aile ve Çocuk Eğitimi”, *Artuklu Akademi* 7/1 (26 Haziran 2020), 109.

⁵³ Sağlam, “Çocuklarda Davranışların Şekillenmesinde Etkili Olan Faktörlere Teorik Bir Yaklaşım”; Osman Taştekin, “İnanç Öğretiminin Psiko-Pedagojik Temelleri”, *Diyanet Aylık Dergi* 1 (2003), 109-128.

gelen bir tanıdığına “evde yok” demesini istemesi; namaz kılmayan bir anne-babanın çocuğundan namaz kılmasını istemesi gibi anne babanın tutarsız durumları, çocuklarda olumsuz bir etki oluşturacaktır. Yapılan araştırmalar, “dine önem verilen, dini yaşayan ailedeki çocukların dine önem vermeyen ve dini yaşantısı olmayan ailelere oranla yetişkinlik dönemlerinde daha dindar görüldüğünü ortaya koymaktadır.⁵⁴

2.2. Eğitim Ortamından Kaynaklanan Sebepler

Eğitim ortamından kaynaklı sorunlar çok boyutlu olmakla birlikte en çok öne çıktığı düşünülen öğretmen ve etkinlikler bağlamında konu ele alınacaktır.

2.2.1. Öğretmen

Eğitim ortamının en önemli aktörlerinden birisi şüphesiz öğretmendir. Fransız filozof J.J. Rousseau, “çocuk zekâsının gidişini, algılama ve kavrama gücünü çok iyi tanıyan ve yakından izleyen bir eğitimcinin, onların dünyalarına özgü bir "Akâid (inanç)" kitabı yazmasını çok isterim”, diyerek⁵⁵ öğrencilerin inanç dünyalarını oluşturmada, nitelikli eğitimcinin rolüne işaret eder.

Eğitimdeki sorunlardan biri de hiç şüphesiz eğitimcilerden kaynaklı sorunlardır. Eğitimci kaynaklı pek çok sorun sıralanabilir. Bu çalışmada öne çıktığı ve diğerlerine de kaynaklık ettiği düşünülen iki temel soruna dikkat çekilecektir:

1. *Alan Bilgisi Eksikliği:* Eğitimcilerin inanç eğitimi, resmi olarak yüksek din öğretimi kurumlarında verilmektedir. Çeşitli sebeplerle burada alınan eğitimler eksik ve yüzeysel kalabilmektedir. Alan bilgisi eksikliği probleminin ortaya çıkmasına, eğitimcilerin görev atamalarından sonra alanlarında kendilerini geliştirmeye yönelik resmi ve ölçülebilir bir uygulamanın olmaması, zaman içinde ortaya çıkan bilgi eksikliği, öğrenilen bilgilerin unutulması veya karıştırılması gibi sorunlar kaynaklık edebilmektedir. Bu durumda eğitimciler, bilgi aktarmada veya öğrencinin zihninde oluşan sorulara cevap vermede güçlük çekebileceklerdir.⁵⁶ Alan bilgisi eksikliği her iki durumda da yanlışlar yapılmasına neden olmaktadır. Bu süreçte öğretmenler, ya sorusu olan öğrenciyi ciddiye almadan geçiştirmekte ya da öğrenciye yanlış bilgilendirmede bulunabilmektedirler. Kendisine aktarılan bilgilerle, sorularına verilen cevapların dine ait olduğunu düşünen öğrenciler, bu yanlış cevapların sorumluluğunu, doğrudan dine ve onun sahibi gördükleri Tanrı'ya fatura etmektedirler. Zira öğrenciler verilen cevapların veya bilgilerin öğretmenlerinden kaynaklanabilecek yanlışlar olduğunu fark edebilecek bilişsel dönemde değildirler. Çoğunlukla ailelerinden ve eğitim ortamlarından çekindikleri için iç dünyalarında meydana gelen bu tatsızlığı dile getirmekten kaçınmaktadırlar. Bu deneyimlerin tekrarı zamanla öğrencilerin iç dünyalarında dine karşı düzeltilmesi güç bir olumsuz kanaat oluşmasına yol açabilmektedir. Çoğu zaman öğrenci tarafından ailede ve eğitim ortamında dile getirildiğinde ise neredeyse artık çözümü zor bir aşamaya gelinmiştir.

Nitekim araştırmacılara, öğrenciyken sordukları sorulara öğretmenleri tarafından ciddiye alınmadan doğru düzgün cevap alamadıkları için kızıp dine karşı ilgilerinin söndüğünü,⁵⁷ hatta hayatı anlamlandırmada sorunlar yaşayıp yaşamını sonlandırmayı düşündüğünü⁵⁸ ifade eden bireylerin beyanları, bu tehlikeye işaret etmektedir. Bu problemin ortaya çıkma aşamalarında eğitimcinin son derece iyi niyetli olması da sürecin olumsuz ilerlemesine engel olmayacaktır. Eğitimcilerin gelişen süreçte kendilerini yenileyememeleri, kullandıkları eğitim-öğretim metodlarının güncel olmaması da bunda rol oynamaktadır. Sahada çalışan din eğitimcilerinin de bu noktada tespitlerinin dikkate alınması,⁵⁹ özellikle inanç öğretimine yönelik usul ve yöntemlerin geliştirilmesi, inancın inşasında daha fazla role sahip olduğu düşünülen soru-cevap, beyin fırtınası ve örnek olay yöntemlerinin tercih edilmesi alan bilgisi eksikliğine yönelik problemlerin aşılmasında yarar sağlayacaktır. Ayrıca öğretmen merkezli genellikle düz anlatımın tercih edildiği klasik yönetime göre daha etkili olduğu düşünülen kıyas, bilinenden bilinmeyene akıl yürütme, analogi (benzetişim) yöntemiyle, soyut kavramların somutlaştırılarak

⁵⁴ Daniel N. McIntosh - Bernard Spilka, “Religion and the Family”, *Handbook Of Family Religious Education*, ed. Blake J. Neff and Donald Ratclif (Alabama: Religious Education Press, 1995), 36-60.

⁵⁵ J.J. Rousseau, *Emile*, çev. Hilmi Ziya Ülken, Ali Rıza Ülgener, Selahattin Güzey (İstanbul: Türkiye Yayınevi, ts.), 154.

⁵⁶ Michael Fullan, *Change Theory A Force for School Improvement* (Victoria: Centre for Strategic Education, 2006).

⁵⁷ Sümeyra Bilecik, “Anne Baba Tutumlarının Bireylerin Din Algısına Etkisi”, *Değerler Eğitimi Dergisi* 15/33 (2017), 20.

⁵⁸ Altıntaş, “Aile ve Okulda İnanç Eğitimi”, 59.

⁵⁹ İKDAM Eğitim Derneği, 2018 “Gençlik ve İnanç Çalıştayı Sonuç Bildirisi”.

öğretilmeye çalışılması, empati kurdurma, drama, altı şapka, istasyon gibi tekniklerin kullanılmasının da önemli olduğu değerlendirilmektedir.

2. Temsil Eksikliği: Tepkiselliklerin en önemlisinden bir tanesi dinin asla tasvip etmediği davranışların, dini temsil iddiasında bulunan bireyler tarafından dine aitmiş gibi vurgulanmasıdır. Bu durumun iki açıdan problem oluşturması söz konusudur: Dini temsil etme iddiasında bulunan birey, bu meselede ya dindeki sahih inancı bilmemekle cehalet sergilemektedir ya da doğru dini bilgiye sahip olmasına rağmen dünyevi menfaatleri veya başkaca sebeplerle doğru olana aykırı davranış ortaya koymaktadır. Bu iki durumdan habersiz olan muhataplar ise maruz kaldıkları muamelenin doğrudan dinden kaynaklandığı zannıyla dinin kendisini yargılamakta ve dinle aralarına mesafe koymaktadırlar.

Öğrenciler, aktarılan dini bilgilerle o dini bilgileri aktaran kişileri ilişkilendirmektedirler. Bu sebeple din eğitimcileri isteseler de istemeseler de muhataplar tarafından dini temsil makamında görülmektedirler. Onların kişisel yanlışlıkları ve/veya anlattıkları dini değerlere aykırı tutumları dolayısıyla anlattıklarıyla yaşadıkları arasındaki tutarsızlıkları, öğrencilerle din arasında bağın zedelenmesine sebep olacaktır. Temsilcisi tarafından temsil edilemeyen bir dinin, kendilerine henüz yeni aktarılan kişiler üzerine olumlu bir etki bırakmasını beklemek makul görünmemektedir. Sürekli yalanın haramlığından bahseden ve buna dair birçok nas/dini referans aktaran bir eğitimcinin yalanlarına şahit olan öğrencilerin, dinden etkilenerek yalandan uzaklaşmalarının beklenmesi güç bir sonuçtur. Yine öfke esnasında öfkeye nasıl hâkim olunabileceğini öğreten dini referansları sürekli hatırlatan bir öğretmenin basit bir tahrik karşısında öfkesine yenilip yanlışlar yaptığında bu dini referanslardan faydalanmaması, dersin inandırıcılığını olumsuz etkileyebilecektir. Allah yolunda cömert olmanın faziletine dair vurgularıyla dikkat çeken bir eğitimcinin ikramına şahit olunmaması aynı şekilde dini referansları uygulanabilirlikten uzaklaştırmaktadır. Bu durumlar öğrenci zihninde dinin yaşanabilirliğine dair olumsuzlukların yer etmesine kaynaklık edebilecektir. Bu sorun, aynı zamanda anlattığı bilgilerin muhatapları üzerinde olumlu etkisini göremeyen ve bunun genellikle kendilerinden kaynaklanabileceği gerçeğiyle yüzleşmek istemeyen din eğitimcilerinin dini duygularını zayıflatarak alanda verimliliğini de azaltabilecektir.

Eğitimcilerin, gönül diline ihtiyaç duyan dini değer aktarımını diğer derslerle aynı bağlamda değerlendirerek; beklenen davranışları sergilemeyen, yaşadığı inanç problemleri sebebiyle sağlıklı eylemlerde bulun(a)mayan bir öğrencinin halini salt bir disiplin problemi olarak görmeleri bazı sorunların ortaya çıkmasına sebep olabilecektir. Bu durumdaki bir öğrencinin disipline sevk edilmesi ve/veya idarenin de bu konuda yanlış müdahale ile bu tür öğrencilere disiplin kurallarını katı bir şekilde uygulaması, yaşadığı manevi boşluk sebebiyle uyumsuz davranışlar sergileyen bir öğrenciye sadece eğitim kurallarını ihlal ettiği düşünülerek ceza verilmesi onun dünyasında ciddi sorunlara neden olabilecektir.

2.2.2. Etkinlikler

Dini değerlerin kazanılmasında teşvik amaçlı ödüllerin bir değer taşımasına rağmen bu değerleri salt maddi kazanımlara indirgemek, sürecin kazandıracağı bütün maneviyatın kaybolmasına yol açabilmektedir. Örneğin yapılan bir ayet-hadis yarışmasında amaç, ayet ve hadise karşı ilgi ve onların mesajlarının yarışma yoluyla dolaylı yoldan öğretilmesiyken, yarışmaların amacından saparak maddi kazanımların merkeze alındığı bir hüviyete bürünmesi, öğrenciyi asıl amaçtan koparacaktır. Doğrudan maneviyatla bağlantılı olan tefsir ve hadis gibi alanların manevi yönlerinden daha çok maddi kazanımlarla ilişkilendirilmiş olması, bu alanları, öğrencinin gönlünde yer etmesi gereken ulvi-manevi değerden uzaklaştırabilecektir.

Etkinliklerin gücünü zayıflatarak, dini değerlerin inşasında hedeflenen olumlu etkisini giderebilecek yaklaşımlar arasında şunlar sayılabilir: Öğrencinin sadece altın hediyesi gibi maddi kazanıma odaklanması; etkinliklerin, gerçekleştirilmesinde öğrencilerin elde edecekleri kazanımlardan daha çok idare veya okul düzeyinde kişiye ya da kuruma prestij sağlayacak şekilde planlanması, idarecilerin üstlerine karşı yükselmede dosyalarında bir kazanıma dönüştürülmesinden ibaret görülmesi; eğitimcilerin, bu organize ile gerek okul idaresine gerekse meslektaşlarına karşı prestije dönüştürme yarışına girmesi.

Yerinde ve zamanında yapıldığında teşvik değeri taşıyan yarışmaların/etkinliklerin öğrencileri usandıracak ve etkinlik içeriklerini içselleştirmelerine imkân vermeyecek miktarda fazlaştırılması da bu yönde başka bir olumsuzluk olarak görülebilir. Katılımcı yanında sürekli izlemek zorunda kalan öğrencilerde de dozu ayarlanmamış bu etkinlikler karşısında usanma ve bıkkınlık hali ortaya çıkabilecektir.

2.3. STK'lerden Kaynaklanan Sebepler

Din eğitimi veren fakat eğitimi destekleme amacını aşan dernek, vakıf gibi bazı STK'ların, mensuplarının sayısını artırma öncelikli yaklaşımları da olumsuz etkenlerden biri olabilir. STK'ların kendini ve amaçlarını öne çıkarıp, ehliyetsiz eğitimcilerle dini eğitim verme çalışmaları, aidiyet duygusunu temin etmek için (ırk, cemaat, sendika, siyaset, vakıf bazlı) kutuplaştırıcı bir dil tercih etmeleri de dini temsil konumundaki bu yapıların yanlışlarının dine mal edilerek gençlerin dini anlayışlarında olumsuz etki oluşturabilecektir.⁶⁰

2.4. Sosyal Medyadan Kaynaklanan Sebepler

Sosyal mecraların bireyleri dini konularla zamansız ve yersiz muhatap kılması, usul ve yöntem bilen hocaların yerine hiçbir duygu taşımayan sosyal medya mecralarının yer alması yine bu alanda görülen sorun alanlarından kabul edilebilir.⁶¹ Evliliği, hayatı, yaşamı, tecrübeyi bilmeyen bir lise öğrencisinin peygamberin evlatlığının boşanmış eşyle evlenmesi gibi sosyal ve bireysel birçok hikmete dayanan sosyal bir olayı anlamak durumunda kalması buna örnek gösterilebilir.

3 İnanç ilkelerinin Aktarımında Öne Çıkan Dini Yöntemler

3.1. Tedrîcîlik

Hz. Peygamber'in tebliğ metodunun Kur'an tarafından oluşturulduğu hem kendisinden hem de Hz. Peygamber'in hayatını en iyi bilen sahabeden aktarılan rivayetlerde ortaya çıkmaktadır. Tebliğdeki Kur'anî metotlardan biri de, muhatapların seviyelerini, hazır bulunuşluklarını ve etkisi altında kaldıkları alışkanlıkları dikkate alan *tadrîcî* metottur. Köken olarak Arapça "derece" kelimesinden türeyen, "bir kimseyi bir şeye aşamalı biçimde yaklaştırmak ve alıştırmak" anlamına gelen tadrîcîlik,⁶² hem yaş/zaman bakımından muhatapın farklılığına hem de muhataba aktarılan konuların parça-bütün ilişkisine ve aralarındaki öncelik-sonralık aşamalılığına riayet eden bir nebevî yöntemdir.

Tedrîcîlik, insanlara bir rahmet⁶³ bir hidayet ve bir şifa⁶⁴ olarak inen Kur'an'ın *kolaylık ve esneklik* prensibi ile *evrensellik*⁶⁵ özelliğinin bir gereği, İslam'ın ideal bir ümmet oluşturma amacını taşıyan *gayeci* özelliğinin tabii bir sonucudur.⁶⁶ Kur'an'ın kullandığı metot ve ilkelerin dikkate alınması, Allah'ın yarattığı kulları en iyi bilen olmasının bir sonucudur.⁶⁷

Sosyolojik tespitleri ile tanınan Hz. Aîşe'nin dikkat çektiği gibi Kur'an muhataplarının inancı tercih etmelerinde nebevî tadrîcî metodun etkisi son derece belirleyicidir. Hz. Aîşe'den aktarılan bu rivayette⁶⁸ işaret edildiği gibi ilk inen âyetler, davranışı yönlendiren inanç ilkelerinden önce insanların müptelası oldukları bazı alışkanlıkların terkinin önceleseydi, Hz. Aîşe'nin bu rivayeti aktardığı günlerde İslam'ı kabul etmiş olanların birçoğu bu dine hiç girmeyeceklerdi. Çünkü dinin güzelliğini anlama fırsatını elde etmeden önce kendilerinden, çok sevdikleri, bağımlısı oldukları bir davranışın terki istenmekteydi. Onların bu davranışı terk etmelerini sağlayacak, motivasyon oluşturacak öncelikli meseleler olan tevhit inancı, Allah inancı, ahiret inancı gibi bilgilerden yoksunlardı. Bir insan çok sevdiği, yapmaya devam ettiği bir davranışın gerekçesiz kötülenmesinden hoşlanmayacak, bu konuda da ısrarcı davranan muhatabından ve onun davet ettiği ortamdan uzaklaşabilecektir.

⁶⁰ Hüseyin Kasım Koca, "Türkiye'deki Sivil Toplum Kuruluşları: Dini Hizmet Bağlamında Eğitimsel Bir Değerlendirme", *Genç Mütefekkirler Dergisi* 2/2 (15 Aralık 2021), 273.

⁶¹ Hüseyin Kasım Koca, "İmam Hatip Öğrencilerinin Sosyal Medya Kullanımındaki Dini Eğilimleri", *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (25 Kasım 2021); Osman Varsak, "Sosyal Medyanın Dinî Yaşantıya Etkileri: Bursa İl Merkezindeki Lise Öğrencileri Örneği", *Din ve Bilim - Muş Alparslan Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 5 / 1 (Haziran 2022): 87-108, 22.

⁶² Talip Türcan, "Tadrîc", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/265.

⁶³ el-En'am 6/157; el-A'râf 7/52.

⁶⁴ el-İsrâ 17/82.

⁶⁵ Muhsin Demirci, "Kur'an'ın Nüzûl Sürecinde Tedrîcîlik", *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, (2002), 197.

⁶⁶ Şaban Kondi, *Kur'an'da Tedrîcîlik* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2001), 27-29.

⁶⁷ el-Mülk 67/14.

⁶⁸ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, el-Câmi'u's-Şâhih, nşr. Muhammed Züheyr b. Nasr (b.y.: Dâru Tavki'n-Necât, 1422/2001), *el-Câmi'u's-sahih*, "Fezailü'l-Kurân", 6.

Böyle bir davranış sergilemesi de doğal, insani bir reflekstir. Bu ilke hem Kur'an'ın kullandığı metotta hem de Kur'an'ın toplum üzerindeki yansımalarını değerlendirmeye önem veren Hz. Aişe'nin tespitinde altı çizilerek ortaya konmuştur. Tedrici metotta ilahi emirler zaman içinde peyderpey hazmettirilerek sunulduğu için daima iyi sonuçlar alınmıştır.⁶⁹

Son dönemde yapılan akademik araştırmalarda, günümüz gençlerinin dine mesafeli oldukları ve dinden uzaklaştıklarına dair tespitler yapılmaktadır. Kanaatimizce, Hz. Aişe'nin "bu gerçekleşseydi, insanlar dinden uzaklaşırdı" dediği gerçek, bugün yaşanmaktadır. Bu bazen dini bilgileri aktaran kesimlerin tederçilik metodunu göz ardı etmesi şeklinde bazen de muhatapların sosyal mecralar aracılığıyla yersiz ve zamansız dini meselelerle muhatap olması şeklinde kendini göstermektedir. Örneğin, niçin ibadet etmesi gerektiği konusunda yeterli bilgiye ve motivasyona sahip olmayan birine ısrarla bir ibadetin telkin edilmesi, o kişinin bu ibadete karşı olumsuz tavırlar geliştirmesine yol açabilecektir. Allah ve âhret günü gibi öncelikli iman esasları konusunda yeterli bilgi ve eğitime sahip olmadığı için kalbi itminana ulaşmamış birine, değerini ve önemini imandan alan namaz ibadetinin ısrarla telkini, muhatapın bu ibadetin gerçek değerini görmesini engelleyecektir. Neticede kişi, zorlandığında kılacak, imkân bulduğunda ise bu ibadeti yapmayacaktır. Bu konuda çözümü, ikna yaşında/aşamasında olan birine sözlü ya da fiili şiddet unsurlarıyla zor/güç kullanmakta bulan bir anlayış, muhatapta dine karşı birçok olumsuz tepkinin oluşmasına sebep olacaktır. Oysa anlatıcısı namaza motive eden iman ya da inanç esasları, muhatapta henüz mevcut değildir. Burada empatinin de kullanılmadığı açıktır.

Lise çağında iman esasları konusunda yeterli bilgiye ve altyapıya sahip olmayan bir gencin, sahih bilgiye sahip olmayan ve/veya din aleyhtarı propagandalar yürüten sosyal mecralarda yer alan, arka planı özel bilgi gerektiren ve önceden indirilmiş dini esasları kabule dayanan bir sosyal olguyla muhatap olması, gencin dine ve onun peygamberine kuşkuyla bakmasına sebep olabilecektir. Oysa yeterli bilgiye ve uygun yaşa ulaştıktan sonra bu olayı anlaması ve kabulü, daha makul zemine kavuşabilir. Ateist sitelerinde dini ret için en çok kullanılan argümanlardan biri olan Hz. Peygamber'in, evlatlığı Hz. Zeyd'in boşadığı karısı Hz. Zeynep'le evlenmesi bu konudaki örneklerden biridir. Bağlamından kopuk bir şekilde meseleye ilk muhatap olan biri için bu durum, birçok eşi olan birinin geliniyle evlenme arzu ve isteği gibi görülebilecektir. Bu kimse, kendisine saygı duyulması istenen bir peygamber olduğunda; zihinler, bu olayı saygın bir kişilik olan peygambere yakıştıramamaktadır. Bu bakış açısı, yadırgamaya ve zihinlerde peygamberin kişiliğine karşı olumsuz tavırlar geliştirmeye yol açabilecektir.

Oysa olay hakkında gerçek bilgiye sahip olunduğunda durum bambaşka bir şekle evrilecektir: Hz. Peygamber 25 yıl kendinden 15 yaş büyük dul bir hanımla evli kalmıştır. Diğer evlilikleri Hz. Peygamber'in yaşlılık döneminde ve belli sosyal gerekçeler sebebiyle gerçekleşmiştir. Bu evlilik ise o günkü toplumda herkesçe benimsenen evlatlık müessesinin yaratılıştan gelen ve kan bağıyla oluşan evlatlık gibi görülme düşüncesini ve uygulamasını kaldırmaya matuftur. Toplumun bütün hücrelerine sirayet etmiş bu sosyal olgunun ortadan tümünden kaldırılması, saygın kişiliği Müslümanlarca kabul edilen peygamberin bir uygulaması ile sağlanmıştır. Üstelik toplumun kınamasından çekinen Hz. Peygamber'in isteksiz davrandığı bu evliliğin, Allah tarafından gerçekleştirildiği Kur'an tarafından açıkça bildirilmektedir.⁷⁰ Konusu itibariyle yer veremediğimiz sosyolojik ve psikolojik pek çok gerekçeler dikkate alındığında meselenin bambaşka bir mecrada anlaşılması söz konusu olacaktır. 15 yaşlarında bir genç, yaşı itibariyle bu konunun enstrümanları olan evlatlık, ileri yaşta evlilik, sosyal olgu, sosyo-psikolojik etmenler gibi çok yönlü belirleyicileri kavramaktan uzaktır.

3.2. Hikmetli Üslup

Allah, peygamberlerine gönderdiği mesajın muhtevası kadar, bu mesajın insanlara nasıl ulaştırılacağı konusunda isabetli ve etkili davet metodunun bilgisini de vermiştir. Bunlardan birisi de hikmetli üsluptur. Hikmeti öğreten peygamberler gönderen,⁷¹ hakîm bir kitap indiren,⁷² hikmetli haberler bildiren,⁷³ ve kendisi de Hakîm⁷⁴

⁶⁹ Abdullah Özbek, *Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed* (Konya: Esra Yayınları, 1994), 180.

⁷⁰ el-Ahzâb 33/37.

⁷¹ Âl-i İmrân 3/164.

⁷² Yâsîn 36/2; Yûnus 10/1.

⁷³ el-Kamer 54/5.

⁷⁴ İbrâhîm 14/4.

olan Allah, davetinin de hikmetle yapılmasını⁷⁵ tavsiye etmektedir. Allah yolun(d)a davet, yerli yerince yapılmalı ve mutlaka hikmet, basiret ve ilme dayanmalıdır.⁷⁶

Hikmet, aklın, ilmin ve tecrübenin doğruladığı bir hareket tarzı olması yanında aynı zamanda kendisinden beklenen hedefi en az külfetle ve en kısa zamanda gerçekleştiren vesiledir. Her zaman ve zeminde, her şartta, isabetli söz ve davranışta bulunmayı ifade eder. İnsanları Allah'ın yoluna basiret üzere, yani düşünmeksizin taklit yoluyla değil, delile dayanarak, idraklerine hitap ederek daveti⁷⁷ içerir.⁷⁸

Hikmetli üslup, bir doktorun hastasını muayenesinde hastalığın komplikasyonlarıyla uğraşmayıp hastalığın kendisine odaklandığı gibi önceliklere önem vermeyi gerekli kılar. Bu noktada bir eğitimci önce usulden, inanç konularından başlar, ibadet ve ahlâka ait konularla devam eder. Yine hikmetli üslup, duruma ve muhataplarına göre farklılığı gerektirir. Her insan özeldir ve bu özelliğin gereği davet ulaştırılırken de muhatapın farklılığı göz önünde bulundurulmalıdır.⁷⁹ Hz. Aişe validemiz, "Rasûlullâh (sav) bize insanlara akılları nispetinde konuşmamızı emretti" demiştir.⁸⁰

Kur'ân, davetçi peygamberlerin ve onların farklı inançlara sahip muhataplarının söylem ve isteklerinin doğrudan etkisinde kalmayan bir yöntem vurgusu yapmaktadır. İnanç konularının tebliğinde tercih edilen bu yöntem, insani duyguları ve onun söz ve söylemlerinin arka planında yatan gerçek yönlendirici maksatlarını en iyi bilen Allah tarafından şekillendirilmiştir. Hz. Yunus'un kavmine yaptığı daveti, kendince yeterli görüp ümidini keserek kavmini terk etmesi olayında olduğu gibi insanlığı her açıdan en üst seviyede temsil eden peygamberlerin bile bazı meselelerde duygularıyla hareket edip yanlış yaptıkları Kur'ân'da vurgulanmaktadır.⁸¹ Hz. Peygamberin de Kur'ân karşısında kendisini bir talebe olarak görmesi ve Kur'ân'ın emirlerini tartışmasız ilk yerine getiren kişi olması⁸² peygamberlerin takip ettikleri yöntemin ilahi oluşunun ayrı bir delilidir.⁸³ İman ilkelerinde tavizsiz ve değişmeyen bir yöntem ve ilkeyle daveti sürdüren ilahi yöntem ibadet, muamelat gibi konuların kabul ve icrasını, toplumun olgunlaşmasını gözeterek uzun bir sürece yaymıştır. Önemli yasaklardan olan faiz, peygamberliğin ancak son yılında yasaklanacak zemine kavuştuğu için o yıla ertelenmiştir.⁸⁴

Davette yöntemin önemine şu ayetin açık bir delil olduğunu görmekteyiz: "Allah'tan bir merhamet sayesinde Sen onlara yumuşaklıkla muamele ettin. Şayet Sen onlara karşı kaba ve katı kalpli olsaydın/davransaydın, etrafından dağılıp giderlerdi..."⁸⁵ Hz. Peygamber'in davet esnasında takındığı tavırlara işaret eden bu ayet, muhatapların iman etme sürecinde davetçinin sahip olduğu ahlaki özelliklerin ne kadar önemli olduğunun bir kanıtıdır. Bu ayette, peygamber etrafında toplanmış olan Müslümanların neden davete icabet ettiklerinin gerekçeleri anlatılmaktadır. Bu gerekçeler, peygamberin daveti esnasında sahip olduğu kişilik özellikleridir. Muhataplarına yumuşak davranması, onların daveti kabulünde önemli bir role sahipken katı kalpli veya kaba olması da daveti olumsuz etkileyecektir.

Faraziye mahiyetinde Peygamberimizde olduğunda muhatapların dinden uzaklaşmalarına yol açacağı bildirilen ahlaki davranışların, bugün peygamberin davetçi misyonunu temsil eden birçok kimsede bulunduğu görülmektedir. Muhataplarına sert ve kaba davranan ve dini, menfaat karşılığında aktaran davetçilerin bu davranışı, yumuşak huylu ve herhangi bir menfaat beklemeden tebliğlerini gerçekleştiren peygamberlerin tutumuna aykırıdır. Bu yanlış ve menfaatçi din davetine muhatap olan bireyler dinden, dolayısıyla da bu dinin ilahından uzaklaşabilecektir.

⁷⁵ en-Nahl 16/125.

⁷⁶ Selman Kuzu, *Kur'an'a Göre Hikmet Kavramı* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2002), 281.

⁷⁷ Yûsuf 12/108 .

⁷⁸ Kuzu, *Kur'an'a Göre Hikmet Kavramı*, 281.

⁷⁹ Kuzu, *Kur'an'a Göre Hikmet Kavramı*, 281.

⁸⁰ Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebî Dâvûd*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, ts), "Edeb", 23.

⁸¹ es-Sâffât 37/140.

⁸² Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî Müslim, *el-Câmi'u's-şâhîh*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Beyrut: Dâru İhyâ'u't-Turâsi'l-Arabî, ts), "Salatü'l-Müsâfirîn", 139.

⁸³ ez-Zümer 39/12.

⁸⁴ Durmuş Arslan, *Metodolojik Yönden Kur'an'ın Tedriciliği*, (Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1999),154.

⁸⁵ Âl-i İmrân 3/159.

3.3. Temsil

Temsil kabiliyeti, Müslüman olmanın ilk şartı ve en önemli şiarı olan şehâdetin/tanıklığın gereğince hareket etmektir. Bu anlamda şehadet, iyi bir temsil ortaya koyma iddiasıdır. “Birinin veya bir topluluğun adına davranma” anlamına gelen temsil,⁸⁶ her Müslümanın aynı zamanda hayatını şekillendirmesi gereken dininin bir temsilcisi olduğunu ifade eder. Bir din, bir inanç konusunda olumlu bir temsil, muhatapları cezbederken olumsuz bir temsilin insanları uzaklaştıracağında şüphe yoktur. Dediklerini yapmayan bir insanın söyledikleri değil; yaptıkları dikkate alınır. Cennet için dünyevi menfaatlerden vaz geçilmesi gerektiğini söyleyen bir davetçinin, basit menfaatleri uğruna Allah’ın emirlerini çiğnemesi, sözünün dolayısıyla davetinin değerini ve tesirini ortadan kaldıracaktır.

“İmamın dediğini yap, yaptığını yapma!” sözünde kendisini gösteren tutum, davetçilerin kötü temsilinin edebi bir ifadesi olarak kullanılmaktadır. Çalışmamız bağlamında eğitim ortamlarında olan din dersi öğretmenlerinin sürekli vurguladıkları dini ilkelere aykırı davranışlarının öğrenciler tarafından müşahade edilmesi, öğrencilerin hem öğretmenlerine hem de onların anlattıklarına karşı soğumalarının psikolojik ve sosyolojik doğal bir sonucu olacaktır.

Davetçisini bile etkilemeyen bir dinin, henüz müntesibi olmayan birileri üzerinde etki oluşturması çok kolay olmayacaktır. Örnek davetçiler olan peygamberlerin söylemleri ve eylemleri arasındaki tavizsiz uyum, düşmanlarının bile onlara bu konuda dil uzatmalarına engel olduğu gibi onları peygamberlere ve davalarına derinden saygı duymalarına mecbur bıraktığını kaynaklarımız aktarmaktadır.⁸⁷

Sonuç ve Değerlendirme

Bir tanrının varlığına iman veya onu inkârın, bir tanrı inancına dayanan tüm dinlerin en öncelikli meselesi olduğu tartışılmaz bir hakikattir. Diğer inanç ilkeleri, ibadetler ve bütün ahlaki normlar tanrının varlığını kabulden sonra bir anlam kazanacaktır. Bu sebeple tanrının varlığı veya yokluğu konusunda şüphe krizine girmiş bir bireyin bu problemine bir çözüm bulunmadan diğer dini vecibelerin gereğini ondan istemek hem tutarsız hem de olanaksızdır. Örneğin, Allah’ın varlığı konusunda şüphe yaşayan bir öğrenciden kutsal kitabın metnine değer atfederek onu okumasını ve ezberlemesini istemek mantıken çelişkili ve tutarsız olacaktır. Bu sebeple bütün dini problemlerin çözümüne yönelik çalışmalarda dikkat edilmesi gereken şey, öncelikle sahih bir tanrı tasavvurunun inşâ edilmesidir. Bir başka ifadeyle, Tanrı’nın varlığının ve sahip olduğu niteliklerinin hurafelerden arındırılmış bir şekilde ortaya konularak muhataplara sunulmasıdır.

Son dönemde yapılan alan araştırmalarının ulaştığı sonuçlar dikkate alındığında, sekülerizmin yaygınlaşması, zenginleşen iletişim araçları yoluyla farklı görüş ve düşüncelere ulaşma ve/veya maruz kalma gibi gerekçelerle, din duygusunun zayıfladığı özellikle de tek ve hayata müdahale eden bir Tanrı’nın varlığına kuşkuyla bakma eğilimlerinin çoğaldığı ifade edilmektedir. İslam inanç esaslarının aktarılmasında peygamberlerin takip ettiği nebevi öğretim metotlarına uyulması; bu bağlamda nebevi metodun ana ilkelerinin tespiti ve bunların inanç konularında dikkate alınması bu alanda karşılaşılan birçok problemin çözümüne katkı sağlayabilecektir.

Nebevi metotları değerlendirdiğimizde günümüz (din) eğitimcilerinde yoksunluğu sorunlara sebep olacağı değerlendirilen üç temel ilke dikkat çekmektedir. Bunlar: (1) nebevi metodun en önemli özelliklerinden, zaman ve mekânsal olarak bir konunun gereği olan öncelikli bilişsel süreci tamamladıktan sonra diğerine geçmeyi, bir başka ifadeyle aşamalılığı ifade eden *tadrîcîlik*; (2) yapısı itibarıyla salt kuru bir bilgi aktarımı olmayan dini bilginin, eğitimci tarafından öncelikle uygulanmasını gerekli kılan *olumlu temsil*; (3) muhtevasıyla insanları kuşatan dini söylemden muhatapları uzaklaştırabilecek kişisel ahlaki zaafardan uzak ve dini öğretilerin gereğince ahlaklanmayı ifade eden müspet kişiliğin uyguladığı *hikmetli bir üslup*.

Problemlerin Çözümüne Dair Öneriler

Garaudy’nin ifade ettiği⁸⁸ “her sorun, ortaya çıktığı düzlemde ve kararlarıyla olabilecek etkileyecek olan herkesin katılımıyla çözülür” ilkesinden hareketle konuya taraf olanların yapabileceklerine dair şunlar söylenebilir.

Ailelerin Eğitimi: Tespitlerimiz arasında yer alan *bilgi eksikliği*, dini duyguların *bilinçli istismarı* ve eylem-söylem *tutarsızlığı* kaynaklı ailelerin yanlış tavırlarıyla ilgili olarak;

⁸⁶ TDK, “Temsil” (Erişim 28 Temmuz 2022).

⁸⁷ Ömerî, “Hz. Peygamber’in Sahâbeye İnanç Esaslarını Öğretmede İzlediği Metot”, 459.

⁸⁸ Roger Garaudy, *Hâtıralar*, çev. İbrahim Demirci-İshak Yetiş (Ankara: Hece Yayınları, 2004), 291.

1. Anne babanın özelde tanrı tasavvuru genelde de din hakkında yanlışlardan arındırılmış gerçek bilgiyle eğitilmeleri ve gençlerin soru(n)larını çözmeye yönelik takip edecekleri yöntemle ilgili bilgilenmeleri önem arz etmektedir. Ebeveynlerin hem konuyla ilgili sağlıklı bilgilenmeleri hem de gençlerle sağlıklı dini iletişim noktasında rehberliğe yönelik kendi okumaları yanında resmi ve sivil kurumların organizasyonlarında anne babaları bilinçlendirici konferans, seminer çalışmalarını yapabilir.

2. Ailelere, dini istismar etmelerinin çocuklarının dini düşünceden uzaklaşmasına ve beraberinde birçok yanlış davranışlara sürüklenmelerine yol açabileceğine dair gerekli bilgilendirmeler yapılmalıdır. Anne babanın otoritelerini sağlamlaştırmak için dini araçsallaştırmalarının kısa vadede küçük menfaatler elde etme arzusuyla çocuklarının geleceğinde asla razı olmayacakları zararlara, travmalara sebep olabileceği, ailelere somut örneklerle aktarılmalıdır. Her sağlıklı ebeveyn böyle bir durum karşısında basit menfaatler yerine çocuklarının huzurlu bir geleceğe sahip olma seçeneğini tercih edecektir. Ağlayan çocuğu için ekranları, susturucu olarak kullanan anne babaların kısa süreli elde ettikleri sessizlik menfaati, uzun vadede bu çocukların maruz kaldığı olumsuzluklarla kıyaslandığında ne kadar büyük bir yanlış olduğu ortaya çıkmaktadır. Aynı şekilde Tanrı'nın gücünün, azabının da bir dönem için susturucu olarak kullanılması, o gün için anne babalara rahatlamış bir ortam sağlamış gibi görünebilir. Bireyin kişisel özellikleri olgunlaşp kararlarını daha çok kendisinin verdiği çağlarda/yaşlarda, eksik ve yanlış aktarılmış bu tanrı tasavvuru sebebiyle birey, hayatını şekillendirecek ve hayatına anlam katacak en önemli şeye/yüce bir Tanrı'nın varlığına kuşkuyla bakacak veya onu kendisiyle çatışmaya giren bir varlık; duygu ve isteklerini bastırmak için cezalandırmasına başvurulmuş bir otorite olarak görülebilecektir. Bu da kul ile rabbi arasındaki en önemli bağlardan biri olan sevgi bağının zedelenmesine neden olacaktır.

Bu konuda bilinçlendirilmiş ve çocuklarının başlarına gelebilecek olumsuzluklar hakkında uyarılmış ebeveynlerin, çocukların bütün hayatlarını etkileyecek böyle bir olumsuzluğa razı olmayacakları ve bu sebeple de Tanrı'nın gücü ve cezalandırması gibi özelliklerini günlük basit çıkarları için silah olarak kullanma konusunda daha hassas davranacakları değerlendirilmektedir.

3. Ailelerin, hayatın her alanında olduğu gibi dini söylem ve eylemlerinde de tutarlılıkları, aile fertlerinin dini bilinçlerinin artmasına pozitif katkı sağlayacaktır.⁸⁹ Selçuk'un dikkat çektiği gibi, "Çocuğun küçük yaşlardan itibaren aile içinde dindarlığı veya dine karşı kayıtsızlığı, küçüklerin ilk din dersi öğretmenlerinin aile fertlerinin olması" sebebiyledir.⁹⁰ Zira ilk çocukluk döneminde, dini yaşayış taklit ve model alma yoluyla başlar, çocuğun çevresinin etkisi ve bireysel kabiliyetlerine göre de dinî kişiliği şekillenir.⁹¹ Bu dönemde ailenin dini temsili, rol model olma anlamında önem taşır.

Eğitimcilerin Eğitimi: Eğitimciler noktasında problemin sahipsiz bilgi ve yöntem olmak üzere iki temel alandan kaynaklandığı değerlendirilmektedir. Bunun çözümü noktasında ilk olarak, kelam ilminin gereği olan başta sahipsiz tanrı tasavvuru olmak üzere inanç konularının güncel, anlaşılır, öğrenme çağına/bilişsel düzeye uygun öncelikli konuların gözetilerek, ihtilaflardan, mezhepler arası tartışmalardan arındırılmış bir şekilde aktarılması gerekmektedir. Çünkü tanrı tasavvurunun değişim ve gelişimini izlemek büyük oranda inanç gelişiminin şekli hakkında bilgi verecektir. Nitekim dini ilişkinin mahiyetini dolayısıyla inanç gelişiminin ana eksenini büyük oranda tanrı tasavvuru belirlemektedir.⁹²

Eğitimcilerin eğitiminin yapıldığı yüksek din öğretimi kurumlarında disiplinler arası yaklaşımla kelam, din eğitimi bilim dallarında "inanç pedagojisi" olarak bir ders planlanabilir ve bu alanda öğretime esas olan inanç konularına ve kazanımlarına yönelik stratejiler geliştirilerek uygulama birliği sağlanabilir.

Günümüz inanç problemleri, yeni inanç akımlarıyla ilgili uzman kişilerce belirli periyotlarla toplantılar, dönem başı/sonu seminerler yapılması, öğrencilerden gelen soru(n)ların değerlendirilerek ortak bir dil geliştirilmesi fayda sağlayacaktır. Buradan elde edilen tecrübe ve ulaşılan neticeler ışığında, inanç esaslarının öğretime yönelik öğrencilere rehberlik edecek nitelikli ders kitapları hazırlanabilir ve sürece katkı sağlayacak yeteri kadar ek materyaller geliştirilebilir.

⁸⁹ Antoine Vergote, "Çocuklukta Din", çev. Erdoğlan Fırat, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 22/1 (1978), 316.

⁹⁰ Mualla Selçuk, *Çocuğun Eğitiminde Dini Motifler* (Ankara: TDV Yayınları, 1990), 150.

⁹¹ Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2016), 255.

⁹² Antoine Vergote, *Din İnanç ve İnançsızlık*, çev. Veysel Uysal (İstanbul: İFAV Yayınları, 1999), 180; Cemil Osmanoğlu, "Din Eğitiminin Gelişimsel Temeli Olarak İnanç", *Bilimname* XXVII/2 (2014), 183.

Yukarıda da işaret edildiği gibi sonuç elde etmede, bir bilginin aktarılma yolu ve yöntemi, en az o bilginin kendisi kadar değer taşımaktadır. Bu sebeple ikinci olarak da, din eğitimi ile bağlantılı olan bu konuda alanında uzman din eğitimcilerinin, bilginin gereği olan tedricilik, zengin içerikli hikmetli üslup ve temsilin eğitimdeki önemi gibi nebevi yöntemler konusunda sahadaki (din) eğitimcilerini bilinçlendirmesi sağlanmalıdır.

Farklı inanç akımlarıyla ilgili sınıf ve benzeri kalabalık ortamlarda sorulan soruları dersin tümünü kapsayacak şekilde ele almadan, bu soru sahib(ler)iyle sınıf dışında, özel görüşmeler yapılarak çözüm arayışına girilmelidir. Böylelikle soruların arka planına, derinliğine dair ön sorularla muhatabın tanınması öncelenmelidir. Daha sonra sorunun gerçek kaynağı tespit edilerek sorunun mahiyetine uygun cevapların; muhataba etki edecek yönlendirmelerin, sağlıklı rehberlik edeceği düşünülen gerekli kaynak tavsiyelerinin yapılmasının ve cevaplamada güçlük yaşanan konularla ilgili zümreler arası istişarenin daha etkili olacağı değerlendirilmektedir.

Öğretici yetkin olmadığı konularda, kendisine yöneltilmiş soru(n)lara, muhatapların nezdinde eksiklik algısı oluşturmamak için yanlış veya genel cevap vererek meseleyi geçiştirmeye çalışmamalıdır. Bunun yerine muhataba; “bilmiyorum/araştıralım/konuşalım” demesi ve konunun zaman geçirmeden araştırılarak geri dönüş yapılması daha faydalı olacaktır.

Eğitim ortamlarında, dini değerlerin kalplerde yer edinebilmesi için maddi karşılıklarının, teşvik amacını aşacak ölçüsüzlükte maddi kazanımlarla ilişkilendirilmemesi ve etkinliklerin bireyleri usandırmayacak bir şekilde planlanması yararlı olacaktır.

Kurumsal olarak, MEB, Diyanet, üniversiteler ve STK’lar ebeveynleri bilinçlendirici seminerler, konferanslar, TV programları, cami vaazları gibi örgün ve yaygın eğitimin farklı enstrümanlarıyla aile kaynaklı problemlerin birçoğunun ortadan kalkmasına katkı sağlayabilirler. Ayrıca konuyla ilgili belgeseller, kısa filmler, yaşanmış ihtida öyküleri, kılavuz kitaplar, broşürler vb. farklı materyaller hazırlanabilir.

Sahadaki durumun, eğitimcilerin karşılaştıkları güçlüklerin, öğrencilerin tanrı tasavvurlarındaki değişim ve soru(n)ların tespitine yönelik belirli periyotlarla nicel ve nitel araştırmalar yapılabilir. Ancak bu sayede alınan/alınması gereken önlemlerin neler olduğu/olacağı doğru ve tutarlı bir şekilde tespit edilebilir. Ayrıca öğrencilerin soru(n)larına verilebilecek muhtelif cevaplarla ilgili ortak bir dil gelişimine matuf online interaktif bir sitenin hazırlanarak güncel tutulması, vaktinin çoğunu sosyal medyada geçiren bireylerle daha kolay irtibat kurulmasına katkı sağlayabilir.

YAZAR KATKI ORANI BEYANI/ AUTHOR CONTRIBUTION STATEMENT

Makaledeki Yazar Katkılarının Yüzde ile Gösterilmesi (<i>Showina Author Contributions in the Article as Percent</i>)		1. Sorumlu Yazar (<i>Responsible Author</i>)	2. Katkı Sunan Yazar (<i>Contributor Author</i>)
Çalışmanın Tasarlanması	Conceiving the Study	%60	%40
Veri Toplanması:	Data Collection	%65	%35
Veri Analizi	Data Analysis	%65	%35
Makalenin Yazımı	Writingup	%60	%40
Makale Gönderimi ve Revizyonu	Submission and Revision	%80	%20

Not(e): Belgenin imzalı asıl nüshası dergi süreç dosyalarında mevcuttur/The signed original copy of the document is available in the journal process files archive.

Kaynakça

- Adler, Alfred. *İnsanı Tanıma Sanatı*. çev. Şelale Başar. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1997.
- Akarsu, Bedia. *Felsefe Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1975.
- Akdemir, Ferhat. “Ateizmin Tarihi Üzerine Kısa Bir Deneme”. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/18-19 (2005).
- Altıntaş, Ramazan. “Aile ve Okulda İnanç Eğitimi”. *Mehir Dergisi* 3 (1999), 55-59.
- Arslan, Durmuş. *Metodolojik Yönden Kur'an'ın Tedriciliği*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1999.
- Baloğlu, Adnan Bülent. *Son Hurafe Deizm*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2021.
- Berman, David. *A History of Atheism in Britain*. London: Routledge, 2013.
- Bilecik, Sümeýra. “Anne Baba Tutumlarının Bireylerin Din Algısına Etkisi”. *Değerler Eğitimi Dergisi* 15/33 (2017), 7-38.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Câmi'u ş-şahîh*. thk. Muhammed Zühýeyr b. Nasr. 9 Cilt. Beyrut: Dâru Tavki'n-Necât, 1422.
- Cevzici, Ahmet. *Felsefeye Giriş*. Bursa: Sentez Yayıncılık, 2007.
- Coşkun, İbrahim. “Günümüzde Deizm, Ateizm ve Nihilizmi Doğuran Sebepler”. *Modern Çağın İnanç Sorunları*. ed. Fatih Kurt. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2019.
- Çağlayan, Harun. “Ahlâkî Davranış Açısından İnanç ve Görev Ahlakı”. *e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi* 8/1 (15) (2016), 93-107.
- Çetin, Erol. *Deizm Eleştirisi ve Yapılması Gerekenler*. İstanbul: Hiperyayın, 2019.
- Demirci, Muhsin. “Kur'an'ın Nüzûl Sürecinde Tedricilik”. *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 175-198.
- Dodurgalı, Abdurrahman. *Kur'an'ı Kerim'e Göre Çocuk Eğitimi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1984.
- Dorman, Emre. “Modern Çağda Deizmin Popülerleşmesi ve Sebepleri”. *Diyanet Aylık Dergi* 320 (2017), 14-18.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdi. *Sünenü Ebî Dâvûd*. thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd. 4 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, ts.
- Erdem, Hüsamettin. “Deizm”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9/109-111. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Ernes Campbell, Mossner. “Deism”. *The Encyclopedia of Philosophy*. London: Collier-Macmillan Ltd., 1967.
- Frolov, İvan. *Felsefe Sözlüğü*. çev. Aziz Çalışır. İstanbul: Cem Yayınevi, 1991.
- Fullan, Michael. *Change Theory A Force for School Improvement*. Victoria: Centre for Strategic Education, 2006. <http://michaelfullan.ca/wp-content/uploads/2016/06/13396072630.pdf>
- Garaudy, Roger. *Hâtıralar*. çev. İbrahim Demirci-İshak Yetiş. Ankara: Hece Yayınları, 2004.
- Girardi, Jules. “Çağdaş Ateizmin Problemi”. çev. Murtaza Korlaelçi. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 41/1 (2000), 365-398.
- Göküş, Şeref. “II. Meşrutiyet Dönemi İslamcı Çizgideki Süreli Yayınlarda Aile ve Çocuk Eğitimi”. *Artuklu Akademi* 7/1 (26 Haziran 2020), 99-124. <https://doi.org/10.34247/artukluakademi.689988>
- Gürsoy, Kenan. “İlhâd”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/96-98. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Hick, John H. *Philosophy of Religion*. New Jersey: Prentice Hall, 1990.
- Hökelekli, Hayati. *Din Psikolojisi*. Ankara: TDV Yayınları, 2016.
- İK DAM Eğitim Derneği. 2018 “Gençlik ve İnanç Çalıştayı Sonuç Bildirisi”. Erişim 06 Temmuz 2022. <https://www.ikdam.org/genclik-ve-inanc-calistayi-sonuc-bildirisi/>
- İnce, Abdullah. “Gençliğin ‘İnanç Problemlerinin’ Gerçekliği: Eleştirel Bir Okuma”. *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/2 (2021), 908-934.
- Kıral, Bilgen. “Nitel bir veri analizi yöntemi olarak doküman analizi”. *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 8/15 (2020), 170-189.
- Koca, Hüseyin Kasım. “İmam Hatip Öğrencilerinin Sosyal Medya Kullanımındaki Dini Eğilimleri”. *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. <https://doi.org/10.34085/buifd.1004453>
- Koca, Hüseyin Kasım. “Türkiye’deki Sivil Toplum Kuruluşları: Dini Hizmet Bağlamında Eğitimsel Bir Değerlendirme”. *Genç Müttefekkirler Dergisi* 2/2 (15 Aralık 2021), 258-287.
- Kondi, Şaban. *Kur'an'da Tedricilik*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2001.
- Kutluer, İlhan. “Lâedriyye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27/41-42. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Kuzu, Selman. *Kur'an'a Göre Hikmet Kavramı*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2002.
- Kütük, Selçuk. *Deizm*. İstanbul: Bir Yayıncılık, 2019.
- McIntosh, Daniel N. - Spilka, Bernard. “Religion and the Family”. *Handbook Of Family Religious Education*. ed. Blake J. Neff and Donald Ratclif. 36-60. Alabama: Religious Education Press, 1995.

- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc Müslim. *el-Câmi'u's-şâhih*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâu't-Turâsi'l-Arabî, ts.
- Osmanoğlu, Cemil. “Din Eğitiminin Gelişimsel Temeli Olarak İnanç”. *Bilimname* XXVII/2 (2014), 177-206.
- Ömerî, Muhammed Nebî el-. “Hz. Peygamber'in Sahâbeye İnanç Esaslarını Öğretmede İzlediği Metot”. çev. Kılıç Aslan Mavil. *Kelam Araştırmaları Dergisi* 15/2 (31 Temmuz 2017), 452-492. <https://doi.org/10.18317/kader.318462>
- Özarlan, Selim. “Ülkemizde Ateizme Yönelme Sebepleri”. *Diyanet İlmî Dergi* 55 (2019), 1011-1025.
- Özbek, Abdullah. *Bir Eğitimi Olarak Hz. Muhammed*. Konya: Esra Yayınları, III., 1994.
- Öztürk, Mualla. “Din Eğitimi ve Çocuk Ruh Sağlığı”. *Türkiye 1. Din Eğitimi Semineri*, (23-25 Nisan 1981). Ankara: Gelişim Matbaası, 1981.
- Peker, Hasan. “Tanrı ve Din Tasavvuru Bağlamıyla Deizm ve Yayılımı Üzerine”. *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/8 (2018), 13-42.
- Rousseau, J.J. *Emile*. çev. Hilmi Ziya Ülken, Ali Rıza Ülgener, Selahattin Güzey. İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1961.
- Sağlam, İsmail. “Çocuklarda Davranışların Şekillenmesinde Etkili Olan Faktörlere Teorik Bir Yaklaşım”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/2 (2001), 209-223.
- Selçuk, Mualla. *Çocuğun Eğitiminde Dini Motifler*. Ankara: TDV Yayınları, 1990.
- Taştekin, Osman. “İnanç Öğretiminin Psiko-Pedagojik Temelleri”. *Diyanet Aylık Dergi* 1 (2003), 109-128.
- TDK (Türk Dil Kurumu). “temsil”. Erişim 28 Temmuz 2022. <https://sozluk.gov.tr/?q=&aranan=>
- Topaloğlu, Aydın. *Ateizm Çıkmazı*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2019.
- Türcan, Talip. “Tedric”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/265-267. İstanbul: TDV Yayınları, 2011. <https://islamansiklopedisi.org.tr/tedric>
- Tzortzis, Hamza Andreas. *Hakikatin İzinde*. çev. Bilal Tonyalı. İstanbul: Ekin Yayınları, 2019.
- Ulutaş, Yasin. “Deizme Götüren Sebepler”. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 23/2 (30 Haziran 2021), 501-513. <https://doi.org/10.32709/akusosbil.843291>
- Varsak, Osman. “Sosyal Medyanın Dinî Yaşantıya Etkileri: Bursa İl Merkezindeki Lise Öğrencileri Örneği”, *Din ve Bilim - Muş Alparslan Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 5 / 1 (Haziran 2022): 87-108.
- Vergote, Antoine. “Çocuklukta Din”. çev. Erdoğan Fırat. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 22/1 (1978), 315-329.
- Vergote, Antoine. *Din İnanç ve İnançsızlık*. çev. Veysel Uysal. İstanbul: İFAV Yayınları, 1999.
- Yaran, Cafer Sadık. *Din Felsefesine Giriş*. İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, 2017.
- Yaşar, Hasan. “Deizmin Mahiyeti ve Tarihçesi”. *Modern Bir Akıl Sapması: Deizm*. thk. tsh. Enes İnce. İstanbul: Dirayet Kitaplığı, 2019.
- Yeşilyurt, Temel. *Çağdaş İnanç Problemleri*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020.